

Халықаралық
еңбек ұйымы

Халықаралық еңбек ұйымы
Балалар еңбегін түп тамырымен жою туралы халықаралық бағдарлама
«Азиялық - Американдық әріптестік» қоғамдық қор

**Балалар еңбегін ұйымдастыру және
жүргізу мониторингі туралы
БАСШЫЛЫҚ**

**Алматы
2011**

© Халықаралық еңбек ұйымы, 2011

2011-ші бірінші шығару

Еңбектің Халықаралық бюросының жариялаулары авторлық құқық туралы 2 Бүкіләлемдік конвенцияның хаттамасымен сәйкес авторлық құқықтармен қориды. Қысқаша шыдамдар әйтсе де олардың ішінен шешудің алуысыз көздің жөн-жобасы шартта шығара алады. Алулар үшін көшірме немесе аудармаға дұрыс айтады мекенжай бойынша айналу керек: (Rights and Permissions) ILO Publications, International Labour Office CH-1211, Switzerland, немесе электрондық почта бойынша: pubdroit@ilo.org. Еңбектің халықаралық бюросы мұндай үндеулерді құттықтайды.

Ой-ақыл меншігі ұйым тіркеулі тағы басқа қолданушылар кітапхана, мекемелер оларға бұл мақсат үшін берілген лицензияларға сәйкес көшірме істей алады. www.ifrro.org -нің сайты сіздің еліңізге ой-ақыл меншігінің ұйымын табылу үшін сол үшін кіріп-шығыңыз.

Балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингі туралы басшылық, ХЕҰ, 2011.

ISBN 978-92-2-826085-4-ші (printтер)

ISBN 978-92-2-826086-1-ші (web pdfтер)

Сонымен бірге орысша (Руководство по организации и проведению мониторинга детского труда в Казахстане) және ағылшынша шығарылған (Guidance on organizing and conducting child labour monitoring in Kazakhstan) тиісті нөмірлері бар тілдер ISBN.

Ни В.П. Балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингі туралы басшылық / ХЕҰ-ИПЕК, ҚҚ «Азиялық-Американдық әріптестік». – Алматы: Fortress, 2011. – 63.

Атаулар, аудан немесе аумақ, немесе олардың өкіметтері, олардың шекараларының делимитациясы туралы еш, тиісті Біріккен Ұлттар ұйым қабылданған тиісті тәжірибелер және осы жариялауда материалды айтып беру ел қандай болмасын заңға сүйенген мәртебе туралы еш еңбектің Халықаралық бюросының пікірі өрнек қандай болмасын болып табылмайды.

Бейнеленген жазылып алып тұратын баптарда жауапкершілік, зерттеу және пікірдің қалған шығармалары тек қана олардың авторларында, және жариялауды айғақ жатады еңбектің Халықаралық бюросы баяндалатын пікірлерді қолдайтынын білдірмейді.

Фирмалардың атауларын ескерту, коммерциялық бұйым немесе процесстер олардың жақтырмауы туралы куәландырмайды, сол сияқты нақты фирманың ескертудің жоқтығы, коммерциялық бұйымдар және процесстер еңбектің Халықаралық бюросының олардың мақұлдауын білдірмейді.

Біздің вебсайт кіріп-шығыңыз: www.ilo.org/publns

«Fortresстың» ЖШСына басып шығарған.

Қысқартылған сөздер тізімі

ҚРЖК	Қазақстан Республикасы жұмыспен қамту Конфедерациясы
БЕМ	Балалар еңбегі мониторингісі
БЖҒМ	Білім және ғылым министрлігі
ХЕҰ	Халықаралық еңбек ұйымы
ЖТБЕЮМ-ХЕҰ	Жаман түрдегі балалар еңбегін жою халықаралық бағдарлама - Халықаралық еңбек ұйымы
ЕЖХӘҚМ	Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі
МЕҰ	Мемлекеттік емес ұйымдар
ЖӨЖТ	Жұмыстың өте жаман түрі
БҰҰ	Біріккен ұлттар ұйымы
ҚР	Қазақстан Республикасы
БЕМЖ	Балалар еңбегі мониторингісінің жүйесі
ҚРКФ	Қазақстан Республикасы кәсіподақтар Федерациясы
ЮНИСЕФ	БҰҰ балалар қоры

Мазмұны

Кіріспе	6
1. Балалар еңбегі мониторингісі механизмінің жалпы сипаттамасы.....	9
2. Қазақстанда балалар еңбегі мониторингісін жүргізу үшін базалық жағдай.....	15
2.1. Балалар еңбегіне тыйым салу және заңнамалық шектеу.....	15
2.2. Балалар еңбегі мониторингі үшін институционалды негізі.....	18
2.2.1. Республикалық деңгей	18
2.2.2. Облыстық деңгей, ққ. Астана және Алматы	20
2.2.3. Жергілікті деңгей	22
2.3. Балалар еңбегі мониторингіне қатысты бағдарлама және жоспар	22
2.4. Балалар еңбегі мониторингін қамтамасыз ету ақпараты	23
3. Мониторингке дайындық және оған қатысушыларды даярлау	24
3.1. Мониторинг басқару жүйесін құру	24
3.2. Мониторинг саймандарын өңдеу	25
3.3. Жұмыс істейтін балаларға бағыт бағдар беруді дамыту жүйесі.....	26
3.4. Мониторингтік топтарды ұйымдастыру	26
3.5. Мониторингке қатысушыларды оқыту	28
3.6. Мониторинг механизмін сыннан өткізу	29
4. Балалар еңбегін ынталы пайдаланатын жерлерде мониторинг жүргізу	31
4.1. Балалар еңбегін ынталы пайдаланатын жерлер	31
4.2. Жұмыс орындарындағы мониторинг	32
5. Мониторинг нәтижесі бойынша қайта бағыт беру және шараларды тарату.....	35
Суреттер мен кестелер	
Сурет 2.1. Балалар еңбегі мониторингінің жалпы кестесі.....	10
Сурет 4.1. Балалар еңбегін ынталы пайдаланатын жерлерде мониторинг жүргізу сызбасы...	34
Кесте 1.1. Балалар еңбегі мониторингін жасау және жүргізуден күтетін нәтижелер мен қадамдар.....	12
Кесте 2.1. Жұмыс ұзақтығы, жас мөлшер, рұқсат етілген жұмыс орны	15
Кесте 2.2. Өте жаман түрдегі балалар еңбегі.....	17
Кесте 3.1. Балалар еңбегі мониторингін ұйымдастыру тәжірибесі және хабардарлық.....	27
Кесте 5.1. Бағыт-бағдар беруге байланысты мемлекеттік мекемелердің құрылымы.....	36
Кесте 5.2. Бағыт-бағдар беруге байланысты қызымет көрсету ұйымдары	37

Қосымша

Қосымша I

Балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингі туралы тренинг материалдары	39
Балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингісі туралы екі күндік жобалық семинар.....	40
БЕМ туралы бір күндік аймақтық жобалық семинар.....	41
Презентация: «Балалар еңбегі мониторингісіне шолу» (слайдтар).....	42
Презентация: «Балалар еңбегі мониторингісінің ұйымдастыру аясы» (слайдтар)	47
Презентация және топтардың жұмыстары: «Аймақтық деңгейдегі БЕМ координациясы»	51
Презентация және топтардың жұмыстары: «Әртүрлі секторларда жұмыс істейтін балаларға мониторингтік тексеріс жүргізу және табу»	55
Аймақтарда БЕМ жүргізу және ұйымдармен бірге ортақ жоспар қызметін жасау.....	56

Қосымша II

Балалар еңбегі мониторингісі нәтижесі бойынша алынатын жауаптар, мысалдық сұрақтардың тізбесі	58
Балалар еңбегі мониторингісі нәтижесі бойынша қолданылатын іс шаралар, мысалдық сұрақтардың тізбесі	61
Ризашылықтар.....	63

Кіріспе

2002 жылдың желтоқсанындағы № 182 Халықаралық Еңбек Ұйымының Конвенциясы шартының бекітілуіне сай Қазақстан да әлемнің көптеген мемлекеттері сияқты, қауіпті түрдегі балалар еңбегін пайдалануға тыйым салуды өзіне міндеттеді және оны түп тамырымен жою туралы шешім қабылдады. Тыйым салынған жұмыстарға кәмілеттік жасқа толмаған балалардың еңбегін пайдалану мәселесі қазіргі таңда да біздің елде кездеседі, яғни ол туралы әртүрлі мемлекеттік мекемелер мен халықаралық ұйымдар мәжілістерінде баяндамалар жасалуда. Өткен жылдардағы қолданылған шаралар өз нәтижесін берген күннің өзінде тыйым салынған түрдегі балалар еңбегін пайдалануға қарсы күрес мәселесі Қазақстанда өзектілігін әлі сақтап келеді. Сонымен, осы күнге дейін Орталық Азияның барлық аймақтарында мектептегі балалардың еңбегін мақта жинау және басқа ауыл шаруашылығы жұмыстарында дәстүрлі түрде пайдаланып келген болатын және осы жұмыстар үшін мектеп әкімшілігі бүкіл сыныпты сабақтан да босатып отырды. Дегенмен, нарықтық экономиканың заманауи талаптарына сай және ауылдық жерлердегі жұмыс орнының жетіспеушілігі салдарынан қандайда бір балалар еңбегін пайдалану тәжірибесін мемлекет тарапынан қолдаудың ешбір себебі жоқ. Сонда да, құзырлы мемлекеттік мекемелер және Халықаралық Еңбек Ұйымының (бұдан былай - ХЕҰ) балалар еңбегін түп-тамырымен жою туралы Халықаралық бағдарламасы сияқты мемлекеттік емес ұйымдардың қолдауымен ақпараттық-түсіндіру жұмыстары жүргізілді, онда ауыл шаруашылығы өндірісінде балалар еңбегін тегін пайдалануды ұйымдастырудан біртіндеп бас тарту туралы қаралды. Алайда, әлі күнге дейін кейбір мектеп әкімшілігі мақта алқаптарында бала еңбегін пайдалану туралы баспасөз ақпараттарында кездесіп жатады.

Қазақстанның қалалық жерлерінде осы уақытқа дейін тіленшілік бойынша кәмілеттік жасқа толмаған балалардың еңбегін пайдалану іс жүзінде әлдеқайда кең тараған болатын, ішімдік және темекі өнімдерін сату, көлік бекеттеріндегі жұмысқа пайдалану, түнгі мекемелердегі жұмыс және базарларда ауыр жүктерді тасымалдауға пайдалану секілді жұмыстар атқарып отырған. Кейбір деректерге сүйенсек, 2000-ші жылдың ортасында Қазақстандағы коммерциялық жыныстық қатынастың үштен бірі тап осы кәмілеттік жасқа толмағандарды құрайды¹. Елде бұрын жүргізілген шаралар, соның ішінде балалар еңбегі мәселесіне қоғам көңілін аудару, сонымен бірге жергілікті халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту секілді шаралар балалар еңбегін пайдалану жолына анағұрлым тосқауыл қояды. Дегенмен, құзырлы мемлекеттік ұйымдардың өкілдері жүргізген рейдтік тексеріс кезінде, және балалар еңбегі мониторингін жүргізу кезінде жекелей мемлекеттік емес ұйымы секілді жерлерде балалар еңбегінің өте жаман түрлерін пайдалану іс жүзінде әлі де болса сақталып келгендігі мәлім, сондықтан ұлттық қауіпсіздік және халықаралық құқық нормаларына сай тосқауыл қою заңы қабылданған. Сонда да, баспасөз және ақпараттық материалдардың сараптамасы бойынша бұл мәселеге байланысты бұқаралық-ақпараттық жағынан әлсіздік танытып отырғаны шындық. Елде өте

¹ Liz Kelly. Fertile Fields: Trafficking in Persons in Central Asia, International Organization for Migration, April 2005, 61.

жаман түрдегі балалар еңбегін түп-тамырымен жою мақсатына жету үшін, яғни құзырлы мемлекеттік ұйымдардың өкілдерінің күнделікті жұмыстары жанданып, іс-шаралары талапқа сай жүргізіліп отыруларын қадағалау керек. Тап осы жоба шеңберінде, ХЕҰ-ның балалар еңбегін түп-тамырымен жою туралы Халықаралық бағдарламаның қолдауымен, балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингі туралы Басшылықтың іс-шаралары өңделіп және баспадан шыққан болатын.

Осы басылымның жоғарыда айтылып өткен негізгі талаптары өте жаман түрдегі балалар еңбегіне қатысты, балалар еңбегі мониторингісін ұйымдастыру және жүргізу туралы, оларға әлеуметтік, құқықтық, дәрігерлік, психологиялық көмек көрсету, сонымен бірге оларға оқу процесіне қайта оралу және еңбектің альтернативті түрімен айналысуға көмек көрсету туралы айтылған. Айта кету керек, яғни № 182 МЕҰ Конвенциясының 5 бабына сай, әрбір мүше-мемлекет жұмыс беруші ұйымдар және жұмысшылармен кеңес жүргізіп, осы конвенцияға сай туындап отырған жағдайға бақылау жасау жұмыстарын қабылдау керек. Осы күнге дейін Қазақстан Республикасында қабылданған бірқатар заңдар мен заңнамалардың актілері, өте жаман түрдегі балалар еңбегін пайдалануға қатысты тосқауылдар қабылдап отырған, сонымен бірге Еңбек кодексінің 5 бабындағы өте жаман түрдегі балалар еңбегін пайдалануға қатысты оған тосқауыл қою еңбек заңнамасының басты қағидаларының бірі болып есептеледі. Алайда, құзырлы мемлекеттік ұйымдардың өкілдерінің жүргізген рейдтік тексерістері кезінде өте жаман түрдегі балалар еңбегін пайдалануды жою туралы шешімдердің бұзылғандығы туралы жеке дәйектер келтірілген, ал бұған кінәлі адамдарды әкімшілік жауапкершілікке тартқан. Сонымен қатар, № 182 ХЕҰ Конвенциясының шешімін қабылдау туралы шаралар туралы Қазақстан Республикасының Екінші ұлттық баяндамасын талқылаудың нәтижесі бойынша 2009 жылы ХЕҰ Сараптаушы Комитеті біздің елдегі қабылданған шаралардың бірден бір кемшілігі деп атап өтті – өте жаман түрдегі балалар еңбегін пайдалануға қатысты мониторинг жүйесінің болмауы. Сондықтан, Комитет Қазақстан Республикасының Үкіметін Конвенция жағдайына сай мониторинг жүргізуді күшейту және қамтамасыз етуге шақырды. Сонымен қатар, ол Үкіметтен басқа механизмдер құрылды ма, жоқ па соны көрсетулері туралы да ұсыныс жасады, еңбек туралы инспекторлардың Конвенцияның 3 бабындағы (а)-(с) тармақшаларында, яғни осы жағдайдағы қылмыстық істерге байланысты мониторинг шараларын жүргізу керектігі де айтылған. Осындай жағдаймен, Қазақстан Республикасының Үкіметі үшін балалар еңбегі мониторинг механизмін жасап, оны іс жүзіне асыру өзекті мәселе болмақ, ол тек балалар құқығын қорғаудағы ұлттық талап қана емес, сонымен қатар халықаралық міндетте өзіне алынып отырған табысты жұмыс көзқарасымен қаралу керек.

Осы шаралардың негізі ретінде Басшылық балалар еңбегін пайдалану үрдісінің алдыңғы, яғни ХЕҰ ИПЕК 2005 жылы басылып шыққан түп-нұсқасының әдіснамасын пайдаланды (бұдан былай – ХЕҰ Басшылық қарарлары). Осы мақаланың ең негізгі, яғни бірінші бөлімінде балалар еңбегі мониторингісіне міндетті түсінік жүргізіледі және көзделген нысананың мақсат, міндетіне, басты элементтеріне (көздеп алынған және бағытталған) түсінік береді, ол мониторингтік жүйесі мен әдіснамасын даярлау және жүргізуге түсінік береді. Екінші бөлім ол Қазақстанда қалыптасқан жағдайға арналады, яғни балалар еңбегін пайдалануға қатысты тосқауылдар және осыған қатысты елде қабылданған заңдар туралы

болмақ. Сонымен бірге, осы бөлімде елде балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингі туралы және оны институциональдық шеңберде ұйымдастыру туралы Басшылық жалпы мәлімет береді. Авторлардың пікірінше, осы ақпараттарды балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингіне қатысушылардың пайдалануына болады.

Осы басылымның келесі бөлімінде балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингінің ең негізгі талаптары тулары толық және жан-жақты мәліметтер береді, қалай:

- мониторинг жүргізу;
- бұрын болған өте жаман түрдегі балалар еңбегін пайдаланудағы, яғни балаларды жақсы жолға жетелеу;
- келесі шараларды іске асыру.

Олар шаралар және іс шараның негізгісін ғана айтып отыр, яғни мониторингтік әрбір кезеңі қабылдануы да мүмкін. Сонымен бірге, балалар еңбегі мониторингіне қатысушылар мен ұйымдастырушылардың жұмысын жеңілдету мақсатында Басшылық төтенше жағдай енгізді, ол балалар еңбегі мониторингіне қатысушылар материалдары және сауалнама толтыру туралы үлгілерді және мониторинг жүргізу туралы және оны балаларға жүргізу туралы қабылданған шаралар нәтижесі, бұрын болған еңбекпен қанаудың өте жаман түрлері, сонымен бірге балалар еңбегін қанаудың бұрынға санақ мәліметтері.

Балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингі туралы Басшылықтың мәліметтері бойынша әртүрлі мемлекеттік емес ұйымдар және мемлекеттік мекемелердің мамандарының қатысуымен ХЕҰ ИПЕК қаржыландырған «Балалар еңбегі туралы заңның қабылдануы туралы ұлттық серіктестердің күш жігерін көтеру, сонымен бірге Қазақстанда балалар еңбегін ұйымдастыру және мониторингін жүргізу жүйесі» жобасы шеңберіндегі дайындықты жүргізу. Қорытындылай айтқанда, балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингін ұйымдастыру, жоспарлауға байланысты басшылық пен мемлекеттік емес және құзырлы мемлекеттік мекемелердің мамандарын, білім ошақтары және де басқа қызығушылық танытып отырған мамандардың басын қосқан дұрыс.

1. Балалар еңбегі мониторингі механизмінің жалпы сипаттамасы

Балалар еңбегі мониторингінің мақсаты – кәмілеттік жасқа толмаған балаларды, яғни балалар еңбегін қанаудан айыру, әсіресе оның өте жаман түрлері және бұрын осындай жұмысқа тартылып келген балаларды әлеуметтік қызмет көрсету орталықтарына бағыттау. Осы балалар еңбегі мониторингін жүргізуді есепке ала отырып келесі негізгі міндеттерді қарастыруды қолға алады:

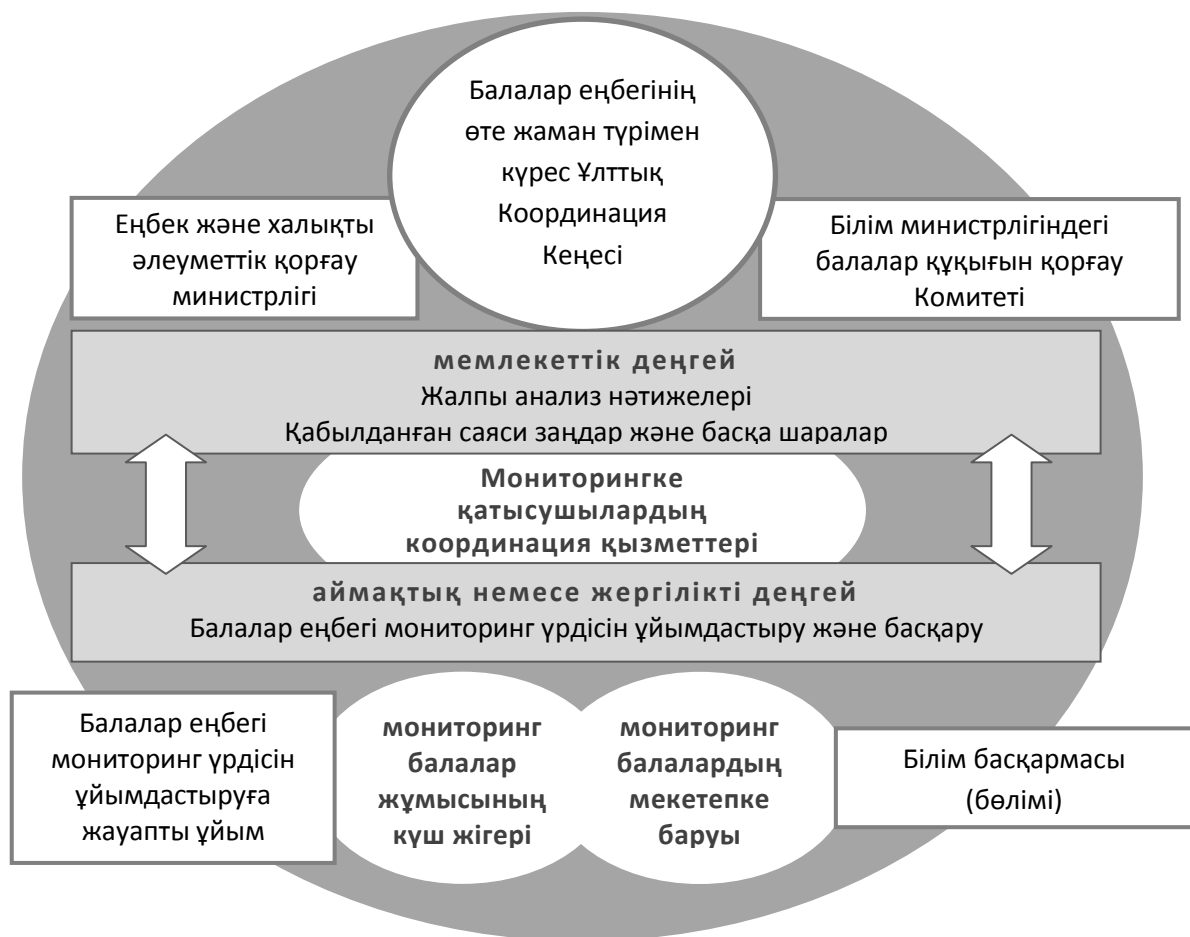
- кәмілеттік жасқа толмаған балаларды анықтау мақсатында 18 жасқа дейінгі балалар жұмыс істейтін орындарға үнемі барып тексеріп тұру, яғни қойылған талап пен шектеуді бұзып жұмыс орындарында балалар еңбегін қанауды қадағалау, мұндай жағдайда жұмысты орындау барысында олардың еңбек тәртібі бұзылып, балалар еңбегін пайдаланудың өте жаман түрі іске асады;
- егер өте жас балаларды жұмысқа қабылдаған жағдайда – оларды еңбек қызметінен босатып, оларды мектепке қарай бағыттау керек және бұлай болмаған күнде оларға міндетті түрде сәйкестендіріліп дәрігерлік көмек, психологиялық қолдау және т.б. көрсетілуі керек;
- егер де өте жас балаларды жұмысқа қабылдаған жағдайда – олар балалар еңбегінің өте жаман түріне тартылып, яғни денсаулыққа қауіп төнетіндей жағдайда, бұл кәмілеттік жасқа толмаған жеткіншектерге талапқа сай көмек көрсетіліп отырылуы керек;
- балалар еңбегін құжаттандырған күннің өзінде, талап етушілер келесі шараларды қабылдайды;
- балалар еңбегінің өте жаман түріне қатысты келесі жағдайларда, яғни кәмілеттік жасқа толмаған жеткіншектерді жұмыспен қанау тәсілі, денсаулыққа зақым келтіру секілді өздерінің бұрынғы жұмыстарына қайта оралмауы керек.

Осыған байланысты, мониторинг ұйымдастыру үнемі үрдіс болуы керек, яғни осыған сай балалар еңбек орнына үнемі барып жұмыс жүйелі түрге көшіп отырады, балалар еңбегінің өте жаман түрі жойылып, балалар еңбегі мониторингі механизмі жасалып және іске де кіріседі. Дәстүрлі мониторингпен салыстырғанда балалар еңбегі мониторингінің айырмашылығы балалар еңбегіне тосқауыл қойып оларға кінәлілерді жауапқа тартатын еңбек инспекторлары және құзырлы мемлекеттік қызметкерлердің заңға сай жұмыс жүргізуі. Осындай жағдайда мониторингтің басты нәтижесі кәмілеттік жасқа толмаған жеткіншектерді өте жаман жұмыспен қанау түрінің және оларға тиісті көмек көрсету, тек еңбек заңын бұзғандарды ғана емес, зардап шеккендерге де бағыт-бағдар беру. Сонымен бірге, балалар еңбегі мониторингіне әртүрлі мемлекеттік емес ұйымдар және мемлекеттік мекемелердің өкілдері, әлеуметтік қызметкерлер және әртүрлі саладағы мамандар тартылған, мониторинг заң жүйесін сақтай отырып, құқық қорғау ұйымдары және инспекциялық қызметкерлермен бірге жұмыс жасайды. Дегенмен, мониторинг 18 жасқа дейінгі кәмілеттік жасқа толмағандар жағдайымен айналыса отырып балалар еңбегі мониторингін біріктіре алады.

Балалар еңбегі мониторингі әртүрлі деңгейде ұйымдастырылуы мүмкін, ең бастысы, жұмыс жүріп жатқан территорияны қамтып өтуі керек. Айта кету керек, яғни балалар еңбегі

мониторингі жұмыс орындарында, сонымен бірге оқу орындарында ұлттық деңгейде координация қызметі көрсетіледі. Бұл үшін жеке әкімшілік-территориялық аймақтарда (обылыс, аудан, қала, елді-мекендер) оладың ұйымдары болу керек. Рас, мұндағылардың көпшілігі өкілетті мемлекеттік органдардың территориялық ұйымдарына тәуелді болуда, яғни осы Басшылықтың екінші бөлімінде қарастырылады. Олардың көпшілігі Астана немесе Алматы қалалары және аудандарынан да төмен территориялық бөлімшелері болмауы мүмкін, сондықтан балалар еңбегі мониторингі деңгейінде басқарғанды жөн көреді, дегенмен мониторинг процесінің ұйымы жеке аудан және ірі елді-мекендерде де құрылады. Жеке секторларда балалар еңбегі мониторингін ұйымдастыру, айта кету керек мұнда Халықаралық еңбек ұйымы шешімдерінің Басшылығы территориялық жағдайды ұсынады, бұл әкімшілік-территориялық бірлестіктегі барлық балалар еңбегін қамтып өтеді. Сондықтан, осы Басшылық бәрінен бұрын балалар еңбегі мониторингінің көпсекторлы бөлімін бір обылыс көлемінде, Астана және Алматы қалаларында, аудан деңгейінде ұйымдастырып, ұлттық деңгейде ақпараттық сараптама жасап отыру керек.

Сурет 2.1. Балалар еңбегі мониторингінің жалпы кестесі

Балалар еңбегі мониторингін дайындау және жүргізуге келер болсақ, яғни онда ХЕҰ шешімдерінің Басшылығы шеңберінде қарастырылып, ол 4 саты бойынша төмендегі әдіспен жүргізіледі:

- дайындық;

- мониторингке қатысушыларды даярлау және іс шаралар жүргізу;
- жеке мониторинг;
- келесі қадамға қарай барлық жағдайды қарастыру.

Бірінші бастамаға байланысты балалар еңбегі туралы міндетті құжаттар және ақпараттар оқылады, осы міндетті жүргізу үшін заңнамалық және институционалды жағдай жасалады, оның деңгейі анықталады, балалар еңбегі мониторингін белсенді түрде жүргізу, оны жүргізу және ұйымдастыруға байланысты басты мәселелер талқыланады. Осы бастамаға қатысты кейбір деңгейдегі шаралар аталмыш Басшылықтың дайындық шеңберінде орындалған. ХЕҰ шешімдерінің Басшылығы балалар еңбегі мониторингі механизімі қызығушылық танытып отырған жаққа үлкен көңіл бөлу керек екенін баса айтады. Сондықтан, осы Басшылықтың жасаған жұмыстары көптеген мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдарға ұсынылды, яғни олар «Балалар еңбегі туралы заңның қабылдануы туралы ұлттық серіктестердің күш-жігерін көтеру, сонымен бірге Қазақстанда балалар еңбегін ұйымдастыру және мониторингін жүргізу жүйесі» жобасы аясындағы кеңес беру және жұмыс топтарына қатысады. Сонымен бірге, осы жобаның нәтижесі өте жаман түрдегі балалар еңбегін қанаумен күрес Ұлттық Координациялық Кеңесінің мәжілісінде кең қызығушылықпен талқыланды.

Балалар еңбегі мониторингінің екінші бастамасында іс шараларды жүргізу, таңдалып алынған деңгейге сай қатысушыларды даярлау (ұлттық, аймақтық, секторлық) секілді ұйымдастыру жұмыстары жүргізіледі, бұл бірінші бастама шеңберінде анықталады. Бұл жағдайда оны жүргізу үшін іс шаралар қойылады, мониторинг нәтижесі бойынша мәлімет беріле бастайды, сонымен бірге керек құжаттар қабылданып және бекітіледі. Сонымен қатар осы аталмыш кезеңде балалар еңбегі мониторингіне қатысушылар анықталады, онда мониторинг жүргізуге қатысушы жауапты адамдар мен арнайы мамандар белгіленеді. Одан әрі жауапты адамдар мен арнайы мамандарды балалар еңбегі мониторингін жүргізу үшін арнайы даярлықтан өтеді. Осыған байланысты Басшылықта көптеген ақпараттық материалдар бар, олар жүргізілетін іс шараларды, тестілеуді және даярлықты жеңілдетуге көмектеседі. Олардың қатарында балалар еңбегі мониторингін жүргізуге және мониторинг нәтижелері, қабылданған іс шаралар туралы арнайы үлгі де бар (II Қосымшаны қараңыз), сонымен бірге тренинг материалдары (I Қосымша).

Үшінші бастамада – мониторингтің өзі – бірінші кезекте еңбек қызметіне тартылған балаларды анықтау туралы айтылады. Мұндай балаларды Қазақстан көлемінде кәмілеттік жасқа толмағандар жұмысы туралы істер инспекторлары немесе балалардың мектепке немесе басқа оқу орындарына бармай жұмыс істегені бойынша анықталады. Маңызды мәселе, яғни кәмілеттік жасқа толмаған жеткіншектер балалар еңбегінің өте жаман немес денсаулыққа зиянды жақтарымен айналысуы осы іс шаралар барысында анықталып жатады. Бұл өндіріс орындарындағы тексеріс жұмыстары жұмыс беруші және жұмыс істеп жүрген балалар арасында мәліметтер алуға көмектеседі. Олардың нәтижесі бойынша есеп алынады, сонымен бірге алынған сараптамаға алдын ала баға беріледі.

Осы алдын ала бағалау нәтижесінен кәмілеттік жасқа толмаған жеткіншектер балалар еңбегінің өте жаман немес денсаулыққа зиянды жақтарымен айналысуы осы іс шараларды

жүргізіліп, сонымен бірге жұмыс берушімен жұмыс анықталады. Мұндай жағдай көбінесе балалар еңбегін пайдалануға қатысты мәліметтер жетіспеген кезде немесе араға ата-аналары, қамқоршылары, тумалары мәселені толық білмеген кезде болады. Осындай жағдай бола қалған жағдайда денсаулыққа зияны бар жұмыс немесе өте жаман түрдегі еңбекке тартылған жеткіншектерде бұл еңбекпен қанау жолынан алып шығу керек. Толығымен, балалар еңбегі мониторингінің бұл бастамасы осы Басшылықтың төртінші бөлімі шеңберінде қарастырылады.

Балалар еңбегі мониторингінің төртінші бастамасы бұрын өте жаман түрдегі еңбекке тартылған балалар еңбегіне қандай шаралар қолданылғанын тексеріп, мониторинг нәтижесі бойынша қабылданған жұмыстарды анықтауға бағыт көрсету. Бұл жұмыстар өте жаман түрдегі еңбекке тартылған балалар еңбегіне қатысты әрекеттердің алдын алуға көмектеседі, жұмыстың қайта жандануына жол бермейді. Бұл көбінесе балалардың альтернативасының жоқтығына байланысты, яғни әлеуметтік қызметке сай бағыттағы шаралар ұсыну керек, кәмілеттік жасқа толмағандар жұмысына байланысты оларға көмек көрсетіп, өздерінің оқуларына немесе т.б. оралулары керек. Кейбір жағдайда осы бастама бойынша еңбек инспекциясы немесе құқық қорғау мекемелері балалардың еңбек құқықтарының бұзылғандығы туралы ақпараттар беріп тұрған да жөн. Дегенмен, бұл балалар еңбегі мониторингінің басты мақсаты емес, бірақ өте жаман жолмен балалар еңбегін пайдалану, яғни заңсыз әрекеттер жасау немесе зорлық-зомбылық көру мәселесіне септігі тиіп қалуы мүмкін. Мұндай жағдайда балалар еңбегі мониторингі кінәлі адамдар алдында тек түсіндіру жұмыстарымен ғана шектеліп қалмайды, балалар құқығын қауіпсіздік органдары деңгейімен қарайды.

Сонымен бірге, балалар еңбегі мониторингі әлеуметтік қызмет көрсету жүйесіндегі балалар еңбегі және балалар құқығы туралы кәмілеттік жасқа толмаған жеткіншектерді заң алдында кейбір кемшіліктері болуы мүмкін. Сондықтан мониторингтің төртінші бастамасында осы аспектіге байланысты сараптама жасаған жөн, онда әлеуметтік қызмет көрсету және балалар құқығын қорғау жүйесінде заңнамалық жұмыстарын өзгерту немесе толықтыруға ат салысу.

Әрбір осы бастамалардың шеңберінде қаралатын мәселелер төмендегі 1.1 кестеде анық келтірілген.

Кесте 1.1. Балалар еңбегі мониторингін жасау және жүргізуден күтетін нәтижелер мен қадамдар

Қадамдар	Күтетін нәтижелер
I. ДАЙЫНДЫҚ ЖҰМЫСТАРЫ	
1. Қажетті түрде мониторингті іске асыру үшін жүргізілетін шараның мәселесі мен деңгейі.	– Тапсырманы шешуге талпыныс жасау
2. Балалар еңбегіне қатысты заңнамалық және саяси шеңберді қарау, ақпараттар жинау, институционалдық мүмкіндіктер мен координация	– Керек мүмкіндіктерді жинау үшін заңнама және саяси шеңберді қарау ақпараттар – Балалар еңбегі мониторингісін жүргізу мүмкіндігі туралы ақпарат деңгейі үшін шаралар жүргізу

Қадамдар	Күтетін нәтижелер
қызметтерін қарау. 3. Қызығушылық танытып отырған жақтың мүмкіндігін көтеру.	<u>Жалпы күтілетін нәтижелер:</u> Балалар еңбегі мониторингісін жүргізу үшін қызығушылық танытып отырған құқықтық және институционалық мекемелерде іс шаралар жүргізілді.
II. МОНИТОРИНГКЕ ҚАТЫСУШЫЛАРДЫ ОҚЫТУ ЖӘНЕ ТЕСТІЛЕУ, ІС ШАРАНЫ ҚҰРУ БАСТАМАСЫ	
1. Балалар еңбегі мониторингін басқару құрылымын анықтау. 2. Мониторинг жүргізу үшін іс шаралар мен құрал жабдықтарды даярлау. 3. Қайта бағыттау жүйесін дамыту. 4. Мониторинг жүргізу ұжымын ұйымдастыру. 5. Балалар еңбегі мониторингі үшін мамандарды даярлау және біліктілігін көтеру. 6. Балалар еңбегі мониторингін іріктеу және бұдан әрі қолданудағы көзқарасты анықтау.	– Балалар еңбегі мониторингін басқару жүйесі құрылды; – Мониторинг жүргізу үшін іс шаралар мен құрал жабдықтарды даярланды (мәлімет беру сұрағы); – Балаларды қайта бағыттау жүйесі жасалды; – Мониторинг жүргізу ұжымын ұйымдастыру анықталды; – Балалар еңбегі мониторингі үшін мамандарды даярлау және біліктілігін көтеру жүргізілді; – Балалар еңбегі мониторингін іріктеу және бұдан әрі қолданудағы көзқарастары анықталды. <u>Жалпы күтілетін нәтижелер:</u> Балалар еңбегі мониторингін жүргізу және ұйымдастыру механизмі сенім тудырады.
III. МОНИТОРИНГ ТУРАЛЫ БАСТАМА	
1. Жұмыс істеу себебімен мектепке бармай жүрген балалардың жұмыс орнын анықтау. 2. Мониторинг бойынша мамандардың мәлімет беру және тексеру жұмыстары. 3. Балаларды табу және басқа бағытқа салу. 4. Жұмыс істеп жүрген балалардың құқықтарының бұзылуын алдын алу және қорғау. 5. Тексеру нәтижесі бойынша қорытынды жасау. 6. Тексеріс нәтижесінің сараптамасы.	– Дайындық жұмыстары жүргізілді; – Мамандар айтылған жұмыс орындары мен мекендерін тексерді; – Балаларды табу және басқа бағытқа салу шаралары жүргізілді; – Жұмыс істеп жүрген балалардың құқықтарының бұзылуын алдын алу және қорғау қаралды; – Тексеріс нәтижесінің сараптамасы жүргізілді. <u>Жалпы күтілетін нәтижелер:</u> Балалар жұмыс орындарында осындай мониторингті үнемі жүргізіп отыру; Кәмілеттік жасқа толмағандар, өте жаман түрдегі балалар еңбегін пайдалану тексеріліп, әлеуметтік қызметке сай бағытталды

Қадамдар	Күтетін нәтижелер
IV. ҚАБЫЛДАНҒАН ШАРАЛАР ЖӘНЕ НӘТИЖЕСІН ҚАДАҒАЛАУ БАСТАМАСЫ	
1. Жұмыс істейтін балалардың жағдайын тексеру. 2. Қолданылған шараларға бақылау жасау. 3. Құқық бұзушылықты алдын алу және кінәлі адамдарды жауапқа тарту туралы мәліметтерді ұсыну. 4. Ақпараттардан алынған сараптамаларды тарату. 5. Балаларды әлеуметтік қорғау жүйесінің жоспары, бағдаламасы жұмыстарын анықтауға бағыт көрсету.	– Жұмыс істейтін балалармен жағдайы үнемі тексеріліп, ақпарат алынып отырады; – Механизмнің қызметіне бақылау жасалды; – Құқық бұзушылықты алдын алу және кінәлі адамдарды жауапқа тарту туралы мәліметтер туралы ақпараттар пайдалануда; – Ақпарат, балалар еңбегін кең тарату және әлеуметтік жоспарлау, саяси және заңнама көлемінде пайдаланылды.
	<u>Жалпы күтілетін нәтижелер:</u> Мониторинг тексерісі бойынша алынған ақпараттар нәтижесі, келесі жұмыстарда, сонымен бірге балалар құқығын қорғау жүйесін жақсарту бойынша пайдалынады.

2. Қазақстандағы бала еңбегінің мониторингісін өткізудің міндетті шарттары

2.1. Бала еңбегі бойынша заңнамалық тыйымдар мен шектеулер

Балалар еңбегінің мониторингісі ең алдымен келесі сипат бойынша жүзеге асырылады:

- Жұмыс істеуші балалардың жасы бойынша талабын қадағалау;
- Балалардың жас мөлшері жұмыс уақытының ұзақтығымен қоса жұмыс жасаудың және еңбектерінің шарттары бекітілген заңнамаға сай болуы керек;
- Кәмілеттік жасқа толмағандар тартылуы мүмкін жұмыстармен кәсіптердің заңнамамен бекітілген тыйымдар мен шектеулерді орындауы.

Берілген сараптамалар бойынша балалар еңбегі Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасымен және халықаралық құқықпен қарастырылған талаптар негізінде бекітіледі. Халықаралық құқықтық қолдануға қатысты, бірінші кезекте Қазақстан Республикасы Халықаралық Еңбек Ұйымының (ХЕҰ), бала еңбегіне қатысты екі кілттік конвенциясын Жақтаушысы болып табылатының ескеру керек:

- Балаларды жұмысқа қабылдаудағы жас мөлшері өте төмен балалар туралы №138 Конвенция Қазақстан Республикасы Заңнамасымен 2000 жыл 14 желтоқсанда № 116-II ратификацияланған, ратификациялық қағаз ХЕҰ 2001 жылдың 18 мамырында тіркелген.
- Бала еңбегінің өте жаман түрлерін түп-тамырымен жою бойынша тез арада шаралар және тыйым салулар туралы №182 Конвенция ҚР Заңнамасымен 2002 жылы 26 желтоқсанда №367-II ратификацияланған, ратификациялық қағаз ХЕҰ 2003 жылдың 26 ақпанда тіркелген. Сомен қоса ҚР 1994 жылы 8 тамызда балалар құқығы туралы Конвенцияны ратификациялады.

Ұлттық заңнама деңгейінде балалар еңбегінің мониторингісін көзқарасы бойынша негізгі қызығушылықты Еңбек кодексі, әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодекс 2002 жылы 8 тамызында №345-II ҚР «Балалар құқығы туралы заң» туғызады. Сонымен қатар, 2007 жылы 31шілдеде №185-п ҚР тұрғындарын Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігінің бұйрығымен бекітілген, 18 жасқа толмағандарға еңбегін қолдануға тыйым салынған жұмыс Тізімдемесін ерекше атап өту керек. Сонымен қатар Еңбек кодексінің 30 және 181 баптарында кәмілеттік жасқа толмағандардың жұмыс істеу ұзақтығы мен олардың жас мөлшеріне байланысты еңбек келісімімен байланысты мәселелер қарастырылады. 2.1. кестесінде жұмысқа алу үшін жас мөлшеріне, сонымен қоса жұмыс уақыты бойынша шектеулер қарастырылған.

Кесте 2.1. Жұмыс ұзақтығы, жас мөлшер, рұқсат етілген жұмыс орны

Балалардың жас мөлшері	Жұмысқа алу үшін жасалған жағдайлар	Жұмыс уақытын шектеу	Рұқсат етілген жұмыс орындары
14 жастан кіші	Ата-анасының, қамқоршысының, қамқорға алушының, немесе асырып алушылардың	Қазіргі уақыта заңнамен арнайы регламенттелмейді, бірақ жұмысқа рұқсат етуді беру жиегінде	Шығармашылықты атқару және құру бойынша кинематография ұйымдарында,

Балалардың жас мөлшері	Жұмысқа алу үшін жасалған жағдайлар	Жұмыс уақытын шектеу	Рұқсат етілген жұмыс орындары
	біреуінің келісімі	анықтама алу үшін шектелу мүмкін	театрларда, театрлық және концерттік ұйымдарда цирктерде жұмыс істеу
14-16 жасқа дейін	Ата-анасының, қамқоршысының, қамқорға алушының, немесе асырып алушылардың біреуінің келісімі	Оқудан бос уақыта жұмыс істеу. Демалыс кезіндегі аптасына 24 сағаттан, немесе оқу кезінде күнде 2,5 сағаттан артық емес	Жеңіл жұмыстар қатарымен анықтау мүмкін
Орта білім беретін ұйымдарда орта, жалпы орта білім алған 15 жастағы балалар	Ата-анасының, қамқоршысының, қамқорға алушының, немесе асырып алушылардың біреуінің келісімі	Аптасына 24 сағаттан артық емес	Жұмыстың және кәсіптің тыйым салынбаған түрлері
16 дан-18 жасқа дейін		Аптасына 36 сағаттан, оқу кезінде 3,5 сағаттан артық емес	Жұмыстың және кәсіптің тыйым салынбаған түрлері
18 жастан кіші		Түнгі уақытта емес, таңғы 6 дан түнгі 22 сағат аралығында	Жұмыстың және кәсіптің тыйым салынбаған түрлері

Балалар еңбегі мониторингі талапқа сай жұмыс уақытына байланысты өткізілмеген кезде Қазақстанда жас мөлшеріне қарай есепке алу жұмыстары жүргізіледі, яғни оған кәмілеттік жасқа толмаған жеткіншектер, және оқу үрдісі барысында болмау кесірі болып табылады. Сондықтан да Еңбек кодексінің 183 бабына сай түнгі уақытта және шамадан тыс жұмыс істейтін барлық балалардың жұмыстарына тосқауыл немесе шектету қойылуы керек.

Балалар еңбегі мониторингі аясындағы басты көрсеткіші болып көңіл аударылатын мәселе, яғни 18 жасқа дейінгі кәмілеттік жасқа толмаған жеткіншектер өте жаман түрдегі балалар еңбегіне тартылмаулары қажет. Айта кетейік, яғни Қазақстанда еңбек заңнамасының басты қағидасы ретінде Еңбек кодексінің 4 бабында өте жаман түрдегі балалар еңбегіне тосқауыл қойылған. Ал өте жаман түрдегі балалар еңбегі туралы № 182 ХЕҰ Конвенциясында анықтама берілген. Осы аталмыш конвенцияның 3 бабындағы а)-с) дейінгі тармақшаларда өте жаман түрдегі балалар еңбегін 3 дәрежеге бөліп қарастырылған, ал b) тармақшасында төртінші дәрежесі көрсетілген, яғни онда кәмілеттік жасқа толмаған балалардың денсаулығына қауіп-қатер келтіретін, қауіпті жақтары көрсетілген.

№182 ХЕҰ Конвенциясының шығарған жарғысына сай өте жаман түрдегі балалар еңбегіне барлық елдерде тосқауыл қойылуы керек. Олардың табиғаты мынадай, ұсыныстарды қорғау шартының еңбегі мысалы, қаражатты қорғау және пайдалану механикалық жүкті тасымалдау жұмысы орынды қызмет ете алмай баланы өте жаман түрдегі балалар еңбегіне итермелейді. Сондықтан, өте жаман түрдегі балалар еңбегіне тартылған кәмілеттік жасқа толмағандар және кез-келген кәмілеттік жасқа толмағандарға

қылмыстық жауапкершілік қойылады. Өте жаман түрдегі балалар еңбегінің бірінші дәрежесі шеңберінде әрине, ерекше болып көрсетілгені құлдық пен балалады құлдыққа сату орын алған, онда балаларды кіріптар тәуелділікпен қанау, сонымен бірге балаларды қарулы шиеленістер болып жатқан аймақтарда пайдалану. Алайда, балалар еңбегі мониторингі шеңберде балаларды жұмысқа жалдау жақтары толық қаралуы керек, онда жұмыс беруші жағынан да және ата-аналары немесе олар тәуелді болып отырған басқа да туыстары жағынан. Өте жаман түрдегі балалар еңбегінің екінші дәрежесіне әрине жыныстық қатынас арқылы қызмет көрсету деп аталатын түрі кіреді, онда заңсыз еңбек нарығында кәмілеттік жасқа толмаған балаларды жезөкшелікке тарту, порнографиялық өнімге немесе порнографиялық қойылымдар көрсетуге итермелеу жатады. Өте жаман түрдегі балалар еңбегінің үшінші дәрежесіне Қазақстан заңнамасы арқылы тосқауыл қойылған құқық бұзушылық қызметтер кіреді, яғни онда балаларды нашақорлық өнімдерін сатумен айналысу және алаяқтық істерді атқару, ұрлық жасау т.с.с. Мұндай жағдайда, тек кәмілеттік жасқа толмағандарды осындай жұмысқа итермелеген айғақ қана емес, қызметтің өзі де заңға тартылады. Жоғарыда көрсетілген бала еңбегінің түрлерінің барлығы Қазақстанда тосқауыл қойылған және осындай жұмысқа балаларды тартқан адамдар қылмыстық жазаға тартылады. (2.2 Кестені көріңіз). Өте жаман түрдегі балалар еңбегіне тартылған жеткіншектерді мониторинг арқылы анықтап беретін болса, ол міндетті түрде өзіне тиесілі саладағы еңбекке тартылады.

Кесте 2.2. Өте жаман түрдегі балалар еңбегі

№182 ХЕҰ Конвенциясындағы өте жаман түрдегі балалар еңбегі	ҚР Қылмыстық кодексінің Жауапкершілігі
Құлдықтың немесе практиканың барлық түрі, мысалы, балаларды сату немесе саудаға салу, ұзақ бопсалап ұстау немесе кіріптарлық тәуелділік, сонымен бірге жанама немесе міндетті еңбек, соның ішінде жанама немесе міндетті түрде балаларды қарулы шиеленіс болып жатқан жерлерде пайдалану (3 бап, с тармақша)	Бап 128. Кәмілетке толмағандарды еңбекпен қанауға итермелеу Бап 131. Кәмілетке толмағандарды қылмыстық жұмыстарға тарту Бап 132. Кәмілетке толмағандарды қоғамға қарсы әрекеттерге итермелеу
Балаларды жезөкшелікке тарту, порнографиялық өнімге немесе порнографиялық қойылымдар көрсетуге итермелеу (3 бап, b тармақша)	Бап 133. Кәмілетке толмағандарды сату
Балаларды нашақорлық өнімдерін сатумен айналысу және алаяқтық істерді атқару, ұрлық жасауға итермелеу (3 бап, с тармақша)	

Өте жаман түрдегі балалар еңбегінің төртінші дәрежесінде, яғни онда кәмілеттік жасқа толмаған балалар денсаулығына зиян келтіретін, қауіпті жақтары көрсетілген. Қазақстандағы м.а. халықты әлеуметтік қорғау және еңбекпен қамту Министрлігінің 31 шілде 2007 жылғы № 185 тармағы бойынша бұйрығында ауыр дене жұмысын қажет ететін және денсаулыққа зиян келтіретін (аса зиян), қауіпті (аса қауіпті) жағдайдағы өндіріс орындары мен мамандарының тізімі жасалған, яғни онда он сегіз жасқа толмаған жеткіншектердің жұмыс істеуіне тосқауыл қойылған. Тізімде көрсетілгені: *Тарау 1*, яғни жеке

түрдегі өндірістің 36 түрі есепке сегіз жасқа толмаған жеткіншектердің жұмыс істеуіне болмайтын ауыр жұмыс орындары көрсетілген.

Жоғарыда көрсетілген балалар еңбегінің өте жаман түрлері туралы мәліметтер заңдық акт бойынша заңнамалық негіз үшін жұмысын анықтауға көмектеседі, яғни кәмілеттік жасқа толмаған жеткіншектерді ондай жұмыстарға тартуға болмайды. Егер балалар ондай жұмысқа тартылған күнде, жасы өте кіші балаларды жұмысқа қабылдауда тез арада еңбек қызыметінен босатып, заңға сәйкес іс-шаралар жүргізілуі тиіс. Мысалы, олар заң бойынша тыйым салынбаған жұмысқа тартылуға мүмкіндік алады, сол өндірістің немесе жұмыс берушінің аясында, сонымен бірге жұмыс беруші еңбек уақыты шектеулі жұмыс кестесіне сай жұмыс қана бере алады, мұнда бала еңбек қызметін оқуын жалғастыра жүріп атқаруына мүмкін алады. Жекелеген жағдайда жұмыс талабын жақсарту мақсатында олар тыйым салынбаған жұмыстар істеуіне болады, мысалы, механикалық жылжымалы жүк тасымалдау саласы бойынша. Сонымен бірге, балалар еңбегі мониторингінің жеткіншектердің қауіпті және денсаулыққа зиян жұмыстар істемеген жағдайға қатысты тұсында жұмыс берушілерді жауапкершілікке тартпайды. Мұндай жағдайды көбінесе жеке меншік қожалықтардан кездестіруге болады, яғни фермерлік шаруашылықтар саласы, онда жұмысқа тартылған балалар ата-анасымен немесе қамқоршысымен (қамқорлыққа алушы) бірге жұмыс істейді. Осындай жағдайда мониторингтің мақсаты тек оларға жүргізілген тексерісті анықтап, балалардың тыйым салынған жұмыспен, соның ішінде оқуына зиянын тигізетін іспен айналысуын қадағалап қана отырады.

2.2. Балалар еңбегі мониторингі үшін институционалды негіз

Балалар еңбегі мониторингінің көзқарасы бойынша айта кететін жәйт Қазақстанда кең көлемді мемлекеттік органдар, ведомство аралық координация мекемелері, сонымен бірге Қазақстандағы жекелей қоғамдық ұйымдар, балалар еңбегі мониторингі және балалар құқығын қорғау мәселесіне қатысты тәжірибелі маманданған ұйымдар бар. Төменде олар республикалық, облыстық (Астана және Алматы ққ,) және жергілікті деңгейде көрсетілген.

2.2.1. Республикалық деңгей

Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі. Ол Халықаралық еңбек ұйымы Конвенциясына сай Қазақстанда құзырлы мемлекеттік мекеме болып табылады, соның ішінде № 138 және 182 конвенция. Аталмыш мемлекеттік мекеме еңбек заңнамасын жасау және оны іске асыру жұмыстарына жауапты, онда кәмілеттік жасқа толмағандар еңбегіне қатысты, оған жас мөлшері өте кіші балаларды жұмысқа қабылдау да кіреді, басты қаралатын мәселе жұмыс кестесіне сай еңбек уақытының ұзақтығы, сонымен бірге кәмілеттік жасқа толмағандарды қауіпті және денсаулыққа зиян келтіретін жұмыстарға тартуға тыйым салу. Ондай жағдаймен аталмыш министрлік ұлттық деңгейде балалар еңбегіне қатысты мемлекеттік саясатты жасап және іске асырып отыратын бірден бір ұйым болып табылады. Сонымен қатар, Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі өте жаман түрдегі балалар еңбегіне қарсы күрес жүргізуші Ұлттық Координация Кеңес қызметіне қолдау көрсетіп отырады және ұлттық деңгейде балалар еңбегі мониторингісіне қатысты координация қызметін де игереді.

Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі әлеуметтік қорғау және бақылау жасау комитеті. Мемлекеттік еңбек инспекциясы құрамында болып табылады. Еңбек

жағдайында, қауіпсіздік жағдайында мемлекеттік бақылау және заңнаманы қадағалау мақсатында жұмыс жасайды, олардың инспекторлары жоспарға (жоспарлы тексеріс) бекітілген заңға сай тексерістер жүргізеді және онда жеке тұлғалар мен мемлекеттік тұлғалар еңбек қауіпсіздігін бұзғандықтар туралы ақпарат берген күнде. Сонымен бірге, Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қоры және республикалық бюджет қорынан әлеуметтік жәрдем ақы төлеу мәселесі де осы аталмыш мемлекеттік мекемеге тиесілі.

Қазақстан Республикасы Ғылым және Білім Министрлігі балалар құқығын қорғау туралы Комитеті Балалар құқығын қорғау туралы БҰҰ Конвенциясының Қазақстандағы құзырлы мемлекеттік мекеме болып табылады. Аталмыш мекеме балаларды құқықтық және әлеуметтік қамтамасыз етілуіне кепілдік беретін, балаларды толық және жан-жақты есепке алу, өмірдің қиын жағдайына тап болған кезде көмек көрсететін мекеме болып табылады. Балалар еңбегі мониторингі ішінде және олардың міндеті жұмыстың өте жаман түріне тартылған балаларды тауып, оларды алдағы өмірінде балалардың негізгі құқығы және заңдық мүддесін қалпына келтіретін Комитеттің бағыт-бағдарына ұсыну. Аталмыш Комитет Ғылым және білім министрлігінің ведомствосына сай балаларды өте жаман жолдан кейін қайтару жұмысына қатысты іс-шараларын әлдеқайда жеңілдете түседі, бұрын балалар еңбегінің өте жаман түріне тартылған жеткіншектерді қалыпты оқу үрдісіне қайта бейімдеу жұмыстары.

Балалар еңбегінің өте жаман түрімен күрес жүргізу Ұлттық Координациялық Кеңесінің Қазақстанда ХЕҰ ИПЕК бірлестігімен 2006 жылы құрылған болатын. Оның құрамына Ғылым және білім министрлігі, Ішкі істер министрлігі, Денсаулық сақтау министрлігі, Бұқаралық ақпарат министрлігі, Бас прокуратура, Кәсіподақтар Федерациясы және жұмыспен қамтамасыз ету Конфедерациясы, ХЕҰ ИПЕК және мемлекеттік емес ұйымдар кіреді. Ұлттық Координация Кеңесі кеңесші мекеме болып табылады, оның мәжілісі жылына екі рет болып тұрады. Осы уақытта ол ұлттық деңгейде өте жаман түрдегі балалар еңбегін түп-тамырымен жою мәселесіне қатысты ведомство аралық механизмнің негізгі бастаушы күші болып есептеледі. Осыған қатысты Ұлттық Координация Кеңесінің мәжілісінде аймақтық деңгейде жүргізілген балалар еңбегі мониторингісінің сараптама нәтижесінде қаралуы мүмкін, сонымен бірге оны ұлттық деңгейде жақсарту шараларын бірге талқылайды, соның ішінде заңнамаға қосымша немесе өзгеріс енгізу де қарастырылады, еңбектің өте жаман түріне тартылған балаларды тауып, оларға әлеуметтік қызмет көрсету мақсаты да айтылады.

Қазақстан Республикасы жұмыспен қамтамасыз ету Конфедерациясы елдегі жұмыс берушілердің басты бірлестігі болып табылады. Қазақстан Республикасы жұмыспен қамтамасыз ету Конфедерациясы жұмысының бірден-бір бағыты балалар еңбегін түп-тамырымен жою туралы Ақпараттық Орталықтың жұмысына қолдау көрсету болып табылады. Конфедерация Қазақстан Республикасы Үкіметімен, Еңбекшілердің республикалық бірлестігі және Жұмыс берушілердің республикалық бірлестігімен бірлесе отырып өте жаман түрдегі балалар еңбегін түп-тамырымен жою мүмкіндігіне ие, яғни екі жақты келісім арқылы дамып отырады. Қазақстан Республикасы жұмыспен қамтамасыз ету Конфедерациясы өздерінің веб сайттарын жасап, орналастырды (www.krrk.kz). Жұмыс берушілер үшін басшылық «Балалар еңбегін түп-тамырымен жоюдағы жұмыс берушілердің рөлі».

Қазақстан Республикасы Кәсіподақ Федерациясы елдегі ең ірі ұйымдардың бірі болып есептеледі. Оған республикадағы 26 кәсіподақ бірлестіктері кіреді. Федерацияның ең басты міндеттерінің бірі еңбек заңнамалық мекемелеріне бақылау жасап отыру. Бұл үшін Қазақстан Республикасы Кәсіподақ Федерациясы еңбекпен түзету инспекциясы қоғамын қадағалайды. Қазақстан Республикасы Кәсіподақ Федерациясы жыл сайын балалар еңбегін түп-тамырымен жою науқанының ұлттық ақпаратына қолдау көрсетіп отырады. 2008 жылдан бастап Федерация жыл сайын Қазақстан Республикасы ұйымдары және өнеркәсіптерінде еңбек қауіпсіздігі туралы республикалық қоғамдық байқау жүргізіп тұрады.

Республикалық деңгейдегі жеке қызметтер, сонымен бірге Адам құқығы туралы өкілеттілік, яғни өз қызметін адам құқығын қорғау Ұлттық орталықтың көмегімен жүргізіп отырады, оның құрылымына азаматтарды жұмыспен қамтамасыз ету Бөлімшесі кіреді. Балалар құқығын бұзуға байланысты қаралған мәселе балалар еңбегі мониторингісінің ақпараттық дерегі болап табылады.

2.2.2. Облыстардың деңгейі, Астана және Алматы ққ.

Балалар еңбегін әлеуметтік қорғау және оған бақылау жасау комитеті Астана және Алматы ққ, облыстарындағы барлық қалаларда халықты әлеуметтік қорғау және бақылау жасау департаменттерінің деңгейінде қарастырылады. Департамент құрамына еңбек заңнамасының бақылау басқармасы, әлеуметтік қамтамасыз ету орталығы, дәрігерлік сараптама сияқты бөлімшелер кіреді. Халықты әлеуметтік қорғау және бақылау жасау департаментінің мемлекеттік инспекторы заңға сәйкес Қазақстанның барлық ірі қалалары мен аудандарында жұмыс істейді. Халықты әлеуметтік қорғау және бақылау жасау департаменті инспекторлық қызметтен басқа, яғни балалар еңбегі мониторингіне тексеріс кезіндегі басты құрал ретінде пайдаланады. Кейде маңызды жағдайларда ол балалар еңбегінің немқұрайлылығын көрсетеді.

Халықаралық еңбек ұйымы балалар құқығын қорғау комитеті халықты әлеуметтік қорғау және бақылау жасау департаменті деңгейінде жұмыс істеп, ол Астана және Алматы қалаларының барлық облыстарында құрылған. Осы Халықты әлеуметтік қорғау және бақылау жасау департаменттің құрылымына басқа да кішігірім бөлімшелер де кіреді, олар балалар құқығын қорғау бөлімшелері және мониторингке жауаптылар және бұқаралық-ақпарат қызметкерлері осы мемлекеттік органдардың жағдайы халықты және балалар еңбегін қанауды жою мәселелерін қарастырады. Онда балалар еңбегінің өте жаман түрін түп-тамырымен жою міндеті саласында жұмыстар жүргізеді. Сонымен бірге, айта кету керек, яғни департамент инспекциялық қызмет атқармайды және олардың тексеріс жұмыстары да шектеулі, негізінен олардың ең басты мүмкіндіктері жеке тұлғалар және құқық қорғау саласындағыларға нақты мәлімет беріп отыру, сонымен заңсыз балалар еңбегін пайдалануға бақылау жасау Комитетті және халықты әлеуметтік қорғау ұйымын салыстырғанда олар балалар еңбегін қанау мониторинг шараларының көп бөлігінде қарастырылған, дегенмен бұл олардың нақты мәліметтерінде көрсетілген балаларды басқа бағытқа бағыттау шараларын жүргізу ұйымдарының мүмкіндіктері бойынша, яғни балалар құқығын қорғау департаментінің құрылымы әлеуметтік және құқықтық мәселе бойынша балаларға құқықтық немесе психологиялық кеңестер беруді міндеттейді, сонымен бірге өмірдің қиын жағдайына тап болған балаларға да осындай көмектер көрсетіп отырады.

Сонымен ескере кететін жәйт, осы мемлекеттік органдар балалар құқығын қорғау қызметі барысында мемлекеттік емес ұйымдармен де белсенді байланыс жүргізіп отырады.

Астана және Алматы ққ, жергілікті атқарушы мекемелері бұрын балалар еңбегінің өте жаман түріне тартылған жеткіншектерді басқа бағытқа бағыттайтын балалар еңбегі мониторингі үшін ең маңызды орында. Бұл жоспардағы қызығушылық танытып отырған мүдде олардың басқаруында, яғни әлеуметтік бағдарлама және білім беру мәселесімен айналысады. Осындай жағдайда басқарма халықты әлеуметтік қорғау және қызмет көрсету мәселесіне жауапкершілік танытып отырады, ал басты айтылатын мәселе оларда қызмет істеп тұрған құрылымдар облыстық бюджеттен емханаға жіберілген балаларға (Астана және Алматы ққ,) әлеуметтік көмек және әлеуметтік жәрдем ақы төлеу. Ал білім беру басқармасына қатысты мәселеде олар балаларға міндетті түрде орта мектепте білім алу үшін мектепке дейінгі және мектеп жасындағы балаларға көмек көрсетіп отырады, сонымен бірге отбасылық қамтамасыз етілуі төмен балаларға мектеп жасына дейінгі және мектеп жасындағы балаларға мемлекет тарапынан қаржылай және материалдық көмек көрсетіледі.

Астана және Алматы ққ, жергілікті атқарушы органдары жанынан кәмілеттік жасқа толмаған балалар ісі және олардың құқығын қорғау туралы ведомство аралық комиссия құрылды. Мұндай шешімнің талаптарына сай құрамына тиісті маслихат депутаттары, ішкі істер органдарының қызметкерлері, білім беру, мәдениет, денсаулық сақтау, әділет, еңбекпен қамтамасыз ету органдары, қамқоршы және қамқорлыққа алу, қоғамдық және басқа да қызығушылық танытып отырған ұйым мүшелері кіреді. Алайда басты ескерілетін мәселе, яғни осы мекемелердің басты міндеті кәмілеттік жасқа толмаған балалардың құқық бұзушылықтарына бағытталған және баспанасыз қаңғыбас балалармен іс-шаралар жүргізу болып табылады. Сонда да балалар құқығын қорғау комитетінің құрылуы және оның департаменттері балалар құқығын қорғау қызметіне бағытталған күнделікті ұйым негізі болып есептеледі.

Жоғарыда айтылған мемлекеттік органдардың басты құрылымы балалар еңбегі мониторингіне байланысты Қазақстанда прокуратура және ішкі істер органдары да атқарады. Оларға балалар еңбегінің өте жаман түріндегі құқықты бұзғаны үшін үндеу, шағым келіп түседі. Сонымен бірге полиция қызметкерлері тарапынан жүргізілген қылмыстық-іздістіру жұмыстарының нәтижесі де жіберіліп отырады. Сонымен бірге жеке жағдайларда балалар еңбегі мониторингі жұмыстарының нәтижесі бойынша құқық қорғау органдарынан өте жаман түрдегі балалар еңбегіне қатысты және кәмілеттік жасқа толмаған балалардың қылмысына байланысты ақпараттар да жіберіліп отырады.

Астана және Алматы ққ, жергілікті облыстары деңгейіндегі өкілдер республикалық жұмыс берушілер және кәсіподақтармен бірге жұмыс істейді. Осындай жағдайда Қазақстан Республикасының жұмыспен қамтамасыз ету Конфедерациясы және оның рөлін бөлімшелер ассоциация және одақтар Конфедерация құзырлары орындайды. Қазақстан Республикасының жұмыспен қамтамасыз ету Конфедерациясы құрамына 14 облыстық бірлестіктер және Кәсіподақтар Одағы кіреді. Кәсіподақтар және аймақтық өкілдердің еңбекті қорғау қоғамдық инспекторлары балалар еңбегі мониторингі процесіне қатысып және ондағы жұмыс орнын игеруге болады.

2.2.3. Жергілікті деңгей

Осы аталмыш деңгейдегі ең басты мекеме ауылдық елді-мекен, аудандар мен қалалардағы жергілікті атқарушы ұйым болып есептеледі. Жергілікті атқарушы мекемелердің құрылымына білім беру бөлімшелері кіреді. Осындай жағдайда басқарма халықты әлеуметтік қорғау және қызмет көрсету мәселесіне жауапкершілік танытып отырады, ал басты айтылатын мәселе оларда қызмет істеп тұрған құрылымдар облыстық бюджеттен емханаға жіберілген балаларға (Астана және Алматы ққ,) әлеуметтік көмек және әлеуметтік жәрдем ақы төлеу. Ал білім беру басқармасына қатысты мәселеде олар балаларға міндетті түрде орта мектепте білім алу үшін мектепке дейінгі және мектеп жасындағы балаларға көмек көрсетіп отырады, сонымен бірге отбасылық қамтамасыз етілуі төмен балаларға мектеп жасына дейінгі және мектеп жасындағы балаларға мемлекет тарапынан қаржылай және материалдық көмек көрсетіледі. Сонымен бірге жергілікті атқарушы мекемелер облыстар мен қалалардағы қамқоршы және қамқорлыққа алу мәселелерін де тексеріп отырады. Қалалар мен аудандардың акимат бөлімшелерінде кәмілеттік жасқа толмаған балалар ісі жөнінде ведомство аралық комиссия құрылған. Басқа мекемелер ішінде жергілікті деңгейде аудандық ішкі істер бөлімшесін айту керек. Оның құрылымына кәмілеттік жасқа толмаған балалар ісі жөніндегі инспектор және прокуратураның аудандық органдары кіреді.

Көпшілігінде мамандабаған мемлекеттік емес ұйымдар кішігірім жергілікті мекендер және аудан деңгейінде сонымен бірге, өздерінің күнделікті өкілдері жоқ және кәсіподақтары Қазақстан Республикасының Кәсіподақ Конфедерациясы аудандық және қалалық ұйымдардың әдетіне айналған.

2.3. Балалар еңбегі мониторингіне қатысты бағдарламалар мен жоспарлар

Осы уақытта мемлекеттік мекемелердің қызметін жоспарлаудың негізгі құралы олардың стратегиялық жоспары болып табылады. Олар халықты әлеуметтік қорғау және балалар еңбегі мониторингі, ғылым және білім министрлігі, жергілікті атқарушы ұйымдар және олардың басқармалары бекітілген. Сонымен бірге, комитеттер министрліктер деңгейінде стратегиялық жоспардың жабдығын пайдалану қарастырылған. Мұндай жағдайда жұмыстың жыл сайынғы жоспары қабылданады, сонымен қатар тексеріс нәтижесі мерзімдік жоспар (жылдық, мерзімдік, ай сайынғы). Дегенмен ескеретін жәйт, яғни балалар құқығын қорғау комитетінің жүргізген тексеріс жоспары және оның департаменттері білім беру ұйымдарымен шектеліп отырады, өйткені олардың жоспары тексерісі басқа ұйымдарда қаралмайды.

Сонымен бірге, керек жағдайда мемлекеттік мекемелер, мемлекеттік және салалық бағдарламалар қабылдауға мүмкіндігі бар. Балалар еңбегі мониторингісіне қатысы бар өмір сүріп жатқан мемлекеттік бағдарлама, тек 2011-2020 жылдарда Қазақстанда білімді дамыту Мемлекеттік бағдарламасын ғана ескеруі мүмкін. Дегенмен, балалардың еңбек ету қызметіне қатысты даму жолдары онда көрініс тапқан жоқ. Сонымен бірге, осы уақытта балалардың заңсыз еңбегі мәселесіне қатысты тек салалық бағдарламаның шектеулі жиынтығы ғана бар. Оның ішінде жекелей айтуға болатын 2007-2011 жылғы «Қазақстан балалары» Бағдарламасы, ол 2007 жылы 21 желтоқсанда № 1245 Үкімет қаулысымен бекітілген. Онда өте жаман түрдегі балалар еңбегін түп-тамырымен жоюға қатысты біршама

міндеттер мен іс-шаралар айтылады. Жекелей, аталмыш Бағдарламадағы Жоспар шараларында балалардың талапқа сай білім беру, дәрігерлік және әлеуметтік көмек көрсетумен қамтамасыз ету жағдайы туралы бөлімдер бар. Балалар еңбегі тақырыбына қатысты осы Бағдарламаға тағы бір мысал келтірер болсақ – бұл Бағдарлама жұмыс бастылығы 2011-2020 жылғы 31 наурыздағы № 316 Үкімет қаулысымен бекітілген. Ондағы басты қаралған мәселе ауылдық жерлерде жастардың жұмыссыздығын жою.

2.4. Балалар еңбегі мониторингінің ақпараттық қамтамасыздығы

Балалар еңбегіне қатысты алдын-ала берілген мәліметтер балалар еңбегі мониторингісін жүргізу үшін ең маңызды көрініс болып табылады. Онда балалар еңбегін заңсыз пайдалану барысында аймақтық көлемі мен негізгі орны аталып көрсетіледі. 2006-2008 жылдардағы халықаралық және мемлекеттік емес ұйымдар Қазақстанда балалар еңбегі мәселесіне қатысты зерттеу жұмыстарын жүргізді. Балалар құқығын қорғау комитеті және ОО «Союз женщин интеллектуального труда»² бірікке мақаласында 2008 жылы осы кейбір зерттеудің нәтижелері жүргізілді. Сонымен қатар, бұрын жүргізілген тексеріс сұрақтары қазіргі таңда өз күшін жойған. Сонымен бірге, бұқаралық-ақпарат құралдарының қол жетімді нәтижесі балалар еңбегі саласындағы жекелей тексеріске негізделген, яғни инспекторлар, прокуратура қызметкерлері және ішкі істер органдары қызметкерлері жүргізеді. Олар жеке аймақтарда балалар еңбегін бар ынтасымен пайдаланатын жерлерде балалар еңбегін қанаудағы жақсы ақпараттық дерек көзі болып табылады. Алматы қаласындағы тексерістің нәтижесі, яғни онда ұсақ және орташа кәсіпкерліктерде, қызмет көрсету және құрылыс саласында балалар еңбегін пайдалану фактілері кездеседі. Ол мынадай жерлерде кездеседі, көше базарлары, жанар май құю бекеттері, көлік жуу, техникалық қызмет көрсету орталығы, автотұрақ, қоғамдық көліктер және кішігірім құрылыс.

Осы уақытта Балалар еңбегі мониторингісінің толық және жаңартылған мәліметтері «2010 жылғы Қазақстан Республикасындағы балалар құқығын қорғау саласындағы негізгі көрсеткіш» Жинағында көрсетілген. Аталмыш анықтама беруші материал білім және ғылым министрлігінің балалар құқығын қорғау Комитеті даярлап баспадан шығарған және аталмыш ұйымның веб сайтында да бар (www.bala-kkk.kz). Жалпы алғанда, Жинақта кең көлемде статистикалық мәліметтер келтірілген. Жекелей айта кететін мәселе, яғни балалар еңбегін заңсыз қанау туралы аймақтық мәліметтер және жалпылама мәліметтер келтірілген. Балалар еңбегі мониторингін жүргізу үшін тағы бір маңызды дерек – ол балалардың мектепке қатынасуының есептік мәліметтері. Бұл мәліметтер де «2010 жылғы Қазақстан Республикасындағы балалар құқығын қорғау саласындағы негізгі көрсеткіш» Жинағында көрсетілген. Сонда да, ескере кету керек, яғни бұл статистикалық мәліметтер жұмыс істеулеріне байланысты балалардың мектепке бармау себебінен толық мәліметтер бере алмайды, сол үшін балалар еңбегі мониторингін жүргізу үшін аталмыш ақпараттарды пайдалануда бірнеше қиындықтар тудырады.

² «Наихудшие формы детского труда в Республике Казахстан: оценка ситуации и предпринятых мер. Комитет по охране прав ребенка МОН РК и ОО «Союз женщин интеллектуального труда», Алматы, 2008.

3. Мониторингке дайындық және оған қатысушыларды даярлау

3.1. Мониторингпен басқару жүйесін құру

Басшылық өкілдерінің алдыңғы ұсынған бөлімдерінде мониторинг жүргізу үшін институционалды негіздің мәліметтері Білім және ғылым министрлігі жанындағы балалар құқығын қорғау Комитеті департаменті және жергілікті атқарушы мекемелер аясында балалар еңбегі мониторингі ұйымының жетістіктерін көрсетті.

Ескеретіні, яғни бірқатар танымал құрылымдар қазірдің өзінде балалар құқығын қорғау департаментіне шешімдерін енгізген, оның ішінде ерекше атап кететіні өмірдің қиын жағдайына тап болған балаларға әлеуметтік қызмет көрсету жұмысымен қамтамасыз етуге байланысты. Сонымен қатар, департаменттердің ұйымдастыру құрылымына мониторинг бөлімшелері және ақрапаттық-аналитикалық қызметтер кіреді, яғни қазірдің өзінде жұмыстың ең жаман түріне тартылған балаларды тауып оларды есепке алу жұмыстарымен айналысады. Сонымен бірге, департамент қызметкерлері кейбір өкілеттілікті атқармайды, яғни балалар еңбегі мониторингін толық қанды жүргізу үшін. Бұған қатысты, басты кезекте немқұрайлы еңбек секторындағы жұмыс берушінің еңбек құқығы қауіпсіздікке байланысты жоспарлы инспекторлық тексеріс жүргізеді.

Екінші жағынан, көптеген қызметтер, бұрын жұмыс істейтін балаларға бағыт-бағдар беруге байланысты, ол жергілікті атқарушы органдарға қатысты. Осыны есепке ала отырып балалар еңбегі мониторингі олардың маманданған бөлімшесінің бірінің аясында құрылуы мүмкін, мысалы білім басқармасы (бөлім), әлеуметтік бағдарлама және қызмет көрсету басқармасы (бөлім). Сонымен бірге, жоғарыдағы бөлімдерде айтып өткеніміздей, жергілікті атқарушы органдар аясында (Астана және Алматы ққ, обыстары) кәмілеттік жасқа толмаған жеткіншектер ісі туралы ведомство аралық комиссия құрылып жұмыс істеуде. Ал осы комиссия аясында балалар еңбегі мониторингі туралы координация ұйымының қызметі ұйымдастырылуы мүмкін.

Балалар еңбегі мониторингінің кез-келген нұсқасында жергілікті атқарушы органдардың бөлімшелері, жергілікті халықты әлеуметтік қорғау және бақылау Комитеті жөніндегі мемлекеттік инспекция, кәсіподақтар ұйымының қоғамдық инспекциясы, сонымен бірге жұмыс берушілер бірлестігінің өкілдерінен тұратын балалар құқығын қорғау департаментімен қызметтес болуы керек. Сонымен, мониторингті жақсы ұйымдастыру үшін білім беру ұйымдары мен маманданған мемлекеттік ұйымдардың бар мүмкіндігін пайдалану маңызды. Мұндай жағдайда немқұрайлы түрде болса да қатысушы екі жақ бірігіп жұмыс істеу координациясы туралы арнайы ұйым құру үшін ортақ меморандум бекітулері керек. Сондықтан координация қызметі нақты механизм аясында пайда болады, мысалы кәмілеттік жасқа толмағандардың ведомство аралық комиссиясы. Осы жағдайда координациялық мекеме келесі құрылымдарға бөлінеді:

- мониторинг үрдісін басқару;
- қайта бағыттау жүйесінің координациясы;
- мониторингті ұйымдастыру үшін қажетті шикізатпен қамтамасыз ету;
- мониторинг нәтижесін және оны жақсарту мүмкіндіктеріне қатысты мерзімді баспасөз есептерін қарастыру.

Басты ескеретін жәйт, яғни координациялық мекеме мониторинг жүргізген кездегі алынған нәтижесіне байланысты балалар еңбегі мониторингі механизміне және ақпаратқа қатысты міндетті шеше алады.

Жалпылай, Қазақстанда балалар еңбегі мониторингін ұйымдастыру үшін екі нұсқаны ұсынуға болады. Бірінші жағдайда балалар еңбегін бар ынтасымен пайдаланатын жерлерде мониторинг жүргізуді Астана және Алматы қалалары, облыстары деңгейінде балалар құқығын қорғау туралы департамент құрылуы мүмкін. Аталмыш нұсқа тәжірибе жүзінде бар және қазіргі күнде балалар құқығын қорғау Комитеті балалар еңбегіне қатысты ақпараттық сараптама жинауда. Балалар еңбегі мониторингін ұйымдастырудың келесі нұсқасы ол аудандық немесе елді мекендегі жергілікті атқарушы орган тарапынан ұйымдастырылуы мүмкін. Мұндай жағдайда ең бастысы, яғни жекелеген аудан немесе елді мекендерден балалар еңбегіне қатысты алынған ақпараттар балалар құқығын қорғау департаментінің ортақ базасына келіп түседі.

3.2. Мониторинг жабдықтарын өңдеу

Балалар еңбегі мониторингін ұйымы оны жүргізу үшін кейбір жабдықтарын өңдеуді талап етеді. Халықаралық тәжірибеде көрсетілгендей мониторингке қатысушылар жұмысы үшін мұндай жабдықтарды өңдеу өте пайдалы деп көрсетілген, оның мақсаты мен міндеті, мониторинг жоспары, мониторинг іс-шараларын жүргізетін жұмысшы, бұрын өте жаман түрдегі балалар еңбегіне тартылған балаларға жүргізілген және бағыт-бағдар берген жұмыстардың нәтижелерін толтыру. Бұл құжаттар мониторингке қатысушылардың жұмысын жеңілдетіп және үрдістің қалыпты болуын қамтамасыз етеді. Осыны ескере отырып, Басшылық авторлары осындай мәселеге қатысты мысалдарды өңдеп және қосымшалар ретінде енгізген болатын. Мұнда айта кету керек, яғни ХЕҰ Басшылығы жалпы талаптың сапасына сай қажетті мәселені көрсетеді, оның көрінісі келесі ақпаратта: 1) еңбек ететін бала туралы; 2) ол жұмыс істейтін орын және жағдайы; 3) ол бағытталған білім беру ұйымы немесе әлеуметтік қызмет көрсету орны. Сонымен бірге ХЕҰ басты құжаты жалпыға көңіл аударып, яғни қарапайым және пайдаланғанда түсінікті болу керек, онда жұмыс істейтін балалардың жас мөлшері топтастырылып және гендерлік ерекшелігі көрсетілуі тиіс. Осындай жабдықтарды жасап шығару мүмкіндігі, яғни ақпарат жинау барысында гендерлік ерекшеліктерін есепке алу, жұмыс істейтін балалардың талабын есепке алып және оларға қажетті түрде бағыт-бағдар беруге бақылау болады.

Жақсы жұмыс жүргізудің негізгі айғағы - балалар еңбегі мониторингі нәтижесі бойынша жиналған ақпараттарға сараптама жасап және қажетті шаралар қолдануды қабылдау, сонымен бірге оны тәжірибе алмасуға беру. Бұл туралы нақты мысалды «Қазақстан Республикасындағы балалар құқығын қорғау саласындағы негізгі көрсеткіш» атты Жинақтан келтіруге болады, яғни қазіргі таңда балалар еңбегін қанау және олардың мектепке қатынауы туралы балалар құқығын қорғау Комитетінің мәліметтері бар. Балалар еңбегі мониторингінің нәтижесі туралы ақпарат жоғарыда айтылып өткендей осы мәселенің маңызды құралы болу керек.

3.3. Жұмыс істейтін балаларға бағыт-бағдар беру қызметі бойынша анықтау және дамыту

Жоғарыда айтылып өткендей балалар еңбегі мониторингінің (мемлекеттік бақылаудан негізгі айырмашылығы) еңбек заңнамасының талаптарын орындаудағы мемлекеттік бақылаудан негізгі айырмашылығы балаларға олар бұрынғы жұмысынан шығып қалған жағдайда альтернатив тауып беру. Жұмысын ауыстыру шынында да жүзеге асу үшін білім беру, әлеуметтік-медициналық, құқықтық қызметтерінің жүйесі болуы қажет. Сонымен қатар, бұрын жұмыс істеген балаларға және олардың отбасына қол жетімді жұмыс орнына орналастыру қызметі болуы қажет. Сондықтан мұндай жүйенің балалар еңбегінің мониторингі кезеңіне дейінгі анықталғаны маңызды және ары қарай шыққан мәселелер қажеттіліктерді есептей отырып жүзеге асыру керек.

Жалпы бұл мәселелер нақты түрде берілген, жеткіншектердің бесінші бөлім шеңберінде қаралады. Берілген материал бағыт-бағдарын ауыстыру мақсатында қызметтердің тізімін анықтауда негізге алынуы мүмкін және жүзеге асуы үшін қажетті істерге жалпы келушілік үшін пайдалануы мүмкін. Бұл жағдай да кілттік рөлі, балаларды қорғау құқығы бойынша департаменттің жауапты қызметкерлері орындайды. Бұл жерде атап кеткендей бір жәйт ХЕҰ жетекшілігінде жұмыс істейтін балаларды

- заңнамамен бекітілген жұмыстың лайық түрлеріне жұмыс істейтін балалардың жасы минимальды жастан кем болмауы тиіс;
- балалардың жұмыс уақытының ұзақтылығы заңнамалық нормадан бекітілгеннен жоғары;
- қауіпсіз жағдайлардағы жұмыс;
- жұмыс істеу барысында денсаулыққа айтарлықтай зақым келтіріп, зиян келтіру жұмыстары;
- балаларды қанау түрімен жұмыс істету;
- жұмыста балалармен жаман қарым-қатынастағы немесе ол жұмыс орнында денсаулық жарақатына ұшырау мүмкін деуге әбден негіз бар.

Сол себепті мәжбүрлі және еркінен тыс жұмысқа жыныстық зорлық-зомбылыққа балаларды саудалау секілді балалар еңбегінің өте жаман түрлеріне тартылған балаларды шығарып алу және оларды басқа жұмыс орнына ауыстыру. Бұл жағдайда оларды бұрынғы жұмыс орнынан тез арада шығару керек және оларға құқықтық және әлеуметтік-медициналық қызметтер көрсетілуі керек.

3.4. Мониторингтік топтарды ұйымдастыру

Халықаралық Еңбек Ұйымының жетекшілігінде көрсетілгендей балалар еңбегінің мониторингін өткізу үшін қажетті құралдар және қызметкерлерді қалыптастыру керек. Олар ары қарай лайықты дайындықтан өтулері қажет. Олардың негізгі рөлі – кәмілеттік жасқа толмаған балалардың мүмкіндік шұғылданатын жұмыс орындарына бару арқылы балалар еңбегінің мониторингін өткізу. Жалпы жағдайда топтардың үш түрі анықталып отыр:

- балалар еңбегінің мониторингі жанындағы кәсіпкер мамандар;

- талапқа сай инспекциялық қызметкерлер мен құқық қорғау өкілдерінің аралас топтары;
- қауымдастық деңгейінде мониторингті өткізу үшін құрылған топтар.

Бірінші түрі көп қаржыны қажет етеді, соның ішінде кәсіптік мамандардың мониторинг жұмысын дайындау және төлеу деген секілді. Екінші топ мұндай командаларға әр түрлі мамандарды және мекемелер мен ұйымдардың назарын аударуға негізделген сектор аралық жақындықты ұсынады. Сонымен бірге ең соңғы үшінші топ қоғамдық және жергілікті өзін өзі басқару дәстүрлі жақсы мемлекеттерге сай. Қазақстан жағдайына балалар еңбегінің мониторингін өткізудің ең лайықты екінші типтегі топтарды құру болып табылады. Алматы қаласы мен Алматы облысы бойынша балалар еңбегі мониторингісінің тәжірибесін өткізуде осы мониторингтік топтардың екінші типіне компитентті ұйымдардың өкілдерінің қатысуы мен өткізілуге жағдай жасалғандығы жарияланды. Сонымен қоса балаларды мектеп сабақтарына баруын қадағалайтын мониторингті өткізу үшін ведомство аралық топтарды құруға деген қажеттілік жоқ. Жоғарыда айтылғандай балалар еңбегі мониторингін өткізу үшін топтарды құру бойынша ұйымдастыру жұмыстарын балаларларды қорғау департаменттері немесе жергілікті атқарушы ұйымдар өз мойнына алады. Балалар еңбегі мониторингін өткізуде топ қатысушылары әр түрлі рөлді орындауы мүмкін.

Балалар еңбегінің мониторингін өткізу жағдайында ұйымдардың, кәсіптік мекемелердің және жеке-меншік кәсіпкерлердің инспекциялық тексеріс негізінде еңбек инспекторларының рөлі маңызды болып табылады.

Балаларды қорғау департаменттерінің қызметкерлері балалар еңбегінің мониторингінің нәтижесі бойынша алым және тіркеуді қамтамасыз етеді және қажетінше жұмыс істейтін балалардың жұмыс орнын ауыстырумен қамтамасыз етеді. Кәмелеттік жасқа толмаған балалардың ісі бойынша ішкі істер мекемелерінің инспекторларының қатысуы балалар еңбегінің өте жаман түрлеріне байланысты жағдайда маңызды рөл атқарады. Дәрігерлік қызметкерлердің қатысуы еңбек қызметін жүзеге асырумен байланысты балалардың дамуының және олардың денсаулығына қауіп-қатер төндіретін зияндардың алдын алуға көмектеседі. Білім беру мекемелерінің және мемлекеттік емес арнайы ұйымдардың өкілдері сауалнама өткізу кезінде ерекше пайдасы тиетін мол тәжірибеге ие болады. Төмендегі 3.1. кестеде мемлекеттік мекемелердің және мемлекеттік емес ұйымдардың қызметкерлерінің хабардарлық міндетін немесе тәжірибесіне сай балалар еңбегі мониторингіне жатқызылатын нұсқаулардың біреуі келтірілген.

Кесте 3.1. Балалар еңбегі мониторингін ұйымдастыру тәжірибесі және хабардарлық

Мемлекеттік ұйым немесе мекеменің атауы	Балалар еңбегі мониторингін ұйымдастыру тәжірибесі және хабардарлық
Балалар құқығын қорғау департаменті	– Өмірдің қиын жағдайына түскен балаларға көмек көрсету мәселесімен айналысатын координация қызметтері – Қазақстан Республикасының заңнамасы және бала құқығы туралы Конвенциясының талаптарына сай, барлық жас мөлшеріндегі балаларға қатысшы іс-шараларға бақылау жасау кешенінің атқарар қызметтері

Мемлекеттік ұйым немесе мекеменің атауы	Балалар еңбегі мониторингін ұйымдастыру тәжірибесі және хабардарлық
ҚР Еңбек және әлеуметтік қорғау жергілікті министрлігінің әлеуметтік қорғау және бақылау департаменті	– Еңбек заңнамасын ұйымдастыруды қадағалау үшін мемлекеттік бақылау орнату – Кәмілеттік жасқа толмағандардың еңбекке тартылуына қатысты әкімшілік құқық бұзушылық ісін қарау
Департамент, ішкі істер бөлімі (Кәмілеттік жасқа толмағандар ісі жөніндегі полицияның учаскелік инспекторы)	– Тексеріс жүргізіп және әкімшілік құқық бұзушылық ісіне қатысты хаттама толтыру, ол кәмілеттік жасқа толмағандарды қылмысқа қарай итермелейтін, яғни жыныстық қатынас мәтіндегі өнімге байланысты болуы керек – Еңбекке тартылған жас балаларды ата-анасына, қамқоршысы (қамқорлыққа алушы) қолына тапсыру – Үш жастан он сегіз жасқа дейінгі қараусыз қалған балаларды уақытша бейімделу орталығына тапсыру, сонымен бірге ата-анасының немесе оларды ауыстырып отырғанның қамқоршысынсыз қалғандарды
Білім беру бөлімдері мен басқармасы	– Себепсіз мектепке немесе басқа да оқу орындарына бармай жүрген кәмілеттік жасқа толмағандарды іздестіріп және оларды есепке алу
Денсаулық сақтау бөлімдері мен басқармасы	– Кәмілеттік жасқа толмағандардың еңбекке тартылуына байланысты денсаулығын зақымдағанын анықтау тәжірибесі
Кәсіподақтар	– Еңбекті қадағалау туралы талаптарды қадағалау үшін қоғамдық бақылау орнату
Мемлекеттік емес ұйымдар	– Рейдтік тексеріс және әртүрлі жоба шеңберіндегі балалар еңбегі мониторингін жүргізу тәжірибесі

3.5. Мониторингке қатысушыларды оқыту

Балалар еңбегі мониторингісіне дайындық аясындағы дайындыққа қатысушылардың мойнына жүктелген міндеттерді сәтті орындау үшін бағытталған. Соның ішінде олардың оқу үрдісі балалар еңбегі мониторингтің болашақ қатысушыларында келесілерді негіздеуге бағытталған:

- Мониторингті жүргізудің барлық үрдісінде жақсы базалық білім;
- Оны жүргізудің негізгі қағидалары мен тапсырмаларын түсіну;
- Мониторингтің өткізілетін орындарымен байланысты икем мен дағдыларды қалыптастыру, соның ішінде жұмыс істейтін балаларды анықтау және олардан сауалнама алу;
- Мониторингтік топқа қатысушылар практикалық жұмыс барысында әр түрлі қиын жағдайларға ұшырауы мүмкін, сол үшін олар әртүрлі қиындықты сезіне білу қабілетінде болулары керек;
- Баланың құқығына қатысты, балалар еңбегінің гендерлік аспектісі, сонымен қоса жұмыс істейтін балалардың мәселесіне қатысты сұрақты түсіне білу қажет.

Қазіргі уақытта балалар еңбегі мониторингісінің мәселелері бойынша оқыту үшін бірқатар құралдар жасалған, олар Қазақстанның мониторингке қатысушыларына да қолжетімді болып отыр. Ең алдымен, балалар еңбегі мониторингісінің механизмін жасауға байланысты оқыту мәселелері үшін құрыл ретінде берілген Басшылық пайдаланылады. Осы мақсатпен Басшылық қосымшаның бірі ретінде трениндік материал қосылған, ол балалар еңбегі мониторингісін ұйымдастыруда аймақтық және жергілікті деңгейде дайындауға бағытталған. Екіншіден, ХЕҰ ИПЕК шеңберінде балалар еңбегі мониторингісін ұйымдастыру бойынша оқыту материалдары дайындалған, оған мониторингтік топтардың қатысушыларын дайындау, және жаттықтырушылар үшін жаттығулар да қарастырылған.

Мониторинг топқа қатысушыларды оқыту жағдайында оқытудағы төмендегідей маңызды мәселелерді қарастыру керек: шұғылданатын жерлерінің түрлерінің әр түрлілігіне байланысты кәмілеттік жасқа толмаған балалардың еңбек ету шарттарына баға беру; жұмыс істеуші балаларды анықтау бойынша тіркеу және есепке алу; балалардың дамуы мен құлықтылығына, денсаулығына қауіп келтіретін бұрынғы жұмыс орнынан басқа жұмыс орындарына ауыстыру бойынша әлеуметтік қызмет көрсету жүйесі. Басшылыққа енгізілген жаттығудағы материалдарды оқытуды жүргізудің кез-келген шарттарында балалар еңбегі мониторингісін ұйымдастыруға жауапты мемлекеттік органға мониторингтік топқа қатысушыларға арнап берілген мәселелер бойынша қысқаша бағыттық курсы мониторингтің бар құралдарын қалай қолдану керек деген секілді сұрақтарды ұйымдастыру және өткізуге мүмкіндік береді. Әрине, балалар еңбегі мониторингісін өткізу үшін топтарды дайындаудың мұндай жеңілдетілген нұсқасы жеткілікті түрде дайындалған және жоғары дәрежелі мамандар тобын дайындауды қажет етеді.

3.6. Мониторинг жүйесінің сыннан өтуі

Балалар еңбегі мониторингісі ұдайы қолданыстағы және жаңа құрал ретінде қолдану үшін оның сыннан өтуін қажет етеді. Халықаралық еңбек ұйымы Басшылық жағдайында сыннан өткізудің маңыздылығы мониторинг нәтижелері келесі тәжірибесінде анықталған: 1) балалар жұмыс істейтін орындарды балық күш жігермен тексерулер жүргізу; 2) лайықты жағдайда жұмыс істейтін балалардың жұмысын басқа жаққа бағыттау іс шараларын жүргізу қажет. Жоғарыда келтірілген нәтижелердің біріншісін тестілеу есеп берудің дайын формуласын қолданып көру құрылған мониторинг топтардың қатысушыларының қарым-қатынасын және жұмысын бағалауға, балалар еңбегі мониторингісін ұйымдастыру және өткізуде неғұрлым тиімді ақпарат қажеттіліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Екінші элементті тексеру бұрынғы жұмыс орнынан шығарылған балаларды басқа жолға бағыттайтын әлеуметтік қызметтердің қалай жүргізілгенін тексеру, барлық әлеуметтік қызметтерді пайдаланудың тиімді жолдарын қарастыру, қосымша альтернативтердің қажеттіліктерін бағалауға мүмкіндік береді.

Мониторинг жүйесін сыннан өткізу нәтижелері бойынша балалар еңбегі мониторингісін ұйымдастыру және жүргізуге қатысушылардың тарапынан міндетті өзгерістер енгізілуі мүмкін. Мысалы, ол есеп беру формулаларында өзгерістер бұрын балалар еңбегінің өте жаман түріне тартылған балалардың жұмыс басқа жаққа бағыттау бойынша әлеуметтік қызметтерін анықтау болуы мүмкін. Алайда, анықталған әлсіз орындар мен тосқауылдар биліктің орталық органдары мен жергілікті атқарушы органдары

деңгейінде лайықты өзгерістердің нәтижесін талап етуі мүмкін. Мысалы, ол белгілі жұмыс түрлеріне байланысты балалар пайдалануда тыйымдардың бекіту немесе алу балалар еңбегінің ең нашар түрлеріне балаларды тартқан тұрғаларды жауапкершілікке тарту, жұмыспен қанау кезінде зардап шеккен балаларға қажет қызметтер мен қамтамасыз етумен байланысты болуы мүмкін. Бұл жағдайда мониторинг жүйесін сыннан өткізу нәтижесі бойынша нақты, іске сай әрекеттерді балалар құқығын қорғау департаменті ұйымдастыру керек.

4. Балалар еңбегін бар ынтасымен пайдаланатын жерлерде мониторинг жүргізу

4.1. Балалар еңбегін бар ынтасымен пайдаланатын жерлер

Балалар еңбегі мониторингісін ұйымдастыру және жүргізуге топқа қатысушылар оқытудан кейін мониторингті іске асырудың өзі де дайын болады. Ең бірінші кезекте мониторингке қатысатын балалардың жұмыс істейтін орындарының алдын-ала дайындық жұмыстарының тізімін құрастыру керек. Соның ішінде, олардың орналасу орны, үйден қашықтықтағы мониторинг топқа қатысулар үшін олардың қол жетімділігі, жұмыс берушілер туралы алдын-ала анықтама, берілген объектідегі еңбек ету шарттары мен жұмыс түрлеріне қатысты болады. Балалар еңбегі бойынша алдын-ала анықтаманың болуы Балалар еңбегі мониторингісін тиімді өткізудің, соның ішінде белгілі аймақ бойынша балалар еңбегінің ауқымдылығын және балалар еңбегін пайдаланудағы негізгі орындарды және жұмыс жағдайларын анықтаудағы жалпы бағалау үшін ең маңызды алдын-ала шара болып табылады. Мысалы, осы мақсатпен алдын-ала зерттеу өткізілуі мүмкін. Соған сәйкес, 2006 жылғы Қазақстан Республикасының статистикасы бойынша Агенттігі мен ЮНИСЕФ тарапынан жүргізілген «Мульти-индикаторного кластерного исследования» нәтижесі бойынша Қазақстандағы 14564 үй шаруашылығында 5-14 жас аралығындағы балалардың 2,2% пайызы жеке қожалық жұмыс, отбасылық кәсіпкерлік және үйден тыс жұмыстар секілді еңбек әрекеттерінің әртүрлі саласына тартылғандығы туралы мәлім болады. Алдын-ала ақпаратты мемлекеттік және қоғамдық еңбектің инспекторларынан, прокуратура қызметкерлерінен, ішкі істер органдарынан, егер олар балалар құқығын қорғау бойынша қызмет көрсету саласында тексеріс жүргізген жағдайда алуға болады. Мониторлардың барысын өткізуге алдын-ала дайындық бұқаралық-ақпарат құралдарында жариялаған мақалалар негізінде жүргізілуі мүмкін, лайықты мемлекеттік мекемелерге жеке тұлғалардың үндеуіне және балалар құқығын қорғауға мамандандырылған үкіметтік емес ұйымдардың үндеулеріне негізделуі мүмкін.

Бірінші кезекте, экономиканың немқұрайлы немесе немқұрайлы емес секторларында балалардың шұғылдану айырмашылықтарын өткізу керек, себебі мониторингті бірінші жағдайда өткізу неғұрлым регламентті сипат алады. Бұл жұмысшылардың негізгі бөлігі жазбаша келісім бойынша жұмыс істейтін ұйымдар мен кәсіптік мекемелерге қатысты. Мұндай жұмыс орындарының мониторингісі инспекциялық тексерісті өткізудің заңнамалық регламенттік ретіне лайық немесе жұмыс берушінің ерікті келісімі негізінде жүзеге асырылуы мүмкін. Бұл жағдайда мақсатқа балалар еңбегі мониторингісін жоспарлы немесе жоспардан тыс инспекциялық тексеріспен қиыстыру арқылы жетуге болады, ол арнайы дайындалған еңбек инспекторлары немесе еңбекті қадағалаудың қоғамдық инспекторларымен жүзеге асырылады. Мысалы, балалар еңбегін бар ынтасымен пайдаланатын жұмыс орнына мемлекеттік және қоғамдық инспекторлар жоспарлы және жоспардан тыс тексеріс жүргізген жағдайда, тексеріске мониторингтік топтың қатарынан қосымша қатысушыларды тарту мәселесін шешу керек. Егер де белгілі бір себептерге байланысты практикада мұндай бағыт жүзеге аспаса, Балалар еңбегі мониторингісі еңбекті қорғау талаптарын орындау бойынша инспекциялық тексеріске кері әсерін тигізуі мүмкін. Мұндай жағдайда Балалар еңбегі мониторингісін өткізудегі жасалған құралдарды пайдаланатын мемлекеттік және қоғамдық инспекторларды дайындау қажет.

Сонымен бірге, тәжірибеде көрсеткендей Қазақстандағы көптеген балалар базар, қоғамдық тамақтану, көше саудасы, қоғамдық көлік, ауыл шаруашылық плантациялар және т.с.с. жерлерде немқұрайлы емес шарттары бойынша еңбек етеді. Балалардың мұндай жұмыс орнына мониторлардың қолжетімділігі әрқашанда регламентті сипат алады және көп жағдайда олардың жолығулары инспекциялық тексеріс сипатындағыдай ұйымдастыруды қажет етпейді. Алайда, бұл жағдайда да практикада бақылаушы мемлекеттік мекемелердің тексерісіне қатысты жеке кәсіпкерліктің субъектісін қорғау бойынша талаптардың бұзылуына байланысты мәселелер тууы мүмкін. Мұндай жағдайлардың алдын-алу үшін лайықты мемлекеттік мекемелерде және бұқаралық-ақпараттық құралдарында ақпараттық түсіндірмелі жұмыстар жүргізілуі керек, яғни ол мониторлардың ресми түрде жолығулары заңнамалық регламенттік тәртіпке сәйкес инспекциялық тексеріс емес, балалардың құқығын қорғау бойынша таза мониторингтік сипат алуға бағытталғандығын түсіндіру болып табылады. Одан басқа балалардың маңызды бөлігі үй шаруашылығымен айналысатынын есепке алсақ бұл жағдайдағы мониторлардың балалар еңбегін бар ынтасымен пайдаланатын жұмыс орнына деген қолжетімділік шектеулі болады. Себебі бұл жеке мүлікті қорғау және жеке өмірге заңсыз араласумен байланысты. Үй шаруашылығына байланысты мониторлар балалар еңбегін қанау туралы жеке тұлғалардың үндеуі арқылы, үкіметтік емес ұйымдар, оқу орындарының әкімшілігі арқылы білуіне болады.

Сонымен бірге, үй шаруашылығына байланысты балалар еңбегі мониторингісін өткізу мониторингтік топтарға кәмілеттік жасқа толмаған балалардың ісі бойынша инспекторлардың тартылуы талап етіледі. Ал жалпы алғанда балаларды саудалау, кәмілеттік жасқа толмаған балаларды жыныстық қызмет көрсетуге мәжбүрлеу секілді балалар еңбегінің өте жаман түрлеріне байланысты жұмыс орындарында болу әрекетте балалар еңбегі мониторингісін кәмілеттік жасқа толмағандардың ісі бойынша инспекторлар немесе полиция бөлімінің учаскелік инспекторларымен бірге өткізілуін талап етеді.

4.2. Жұмыс орындарындағы мониторинг

Мониторлардың объектіге ресми түрде жолығулары барысында жұмыс берушімен немесе оның жауапты қызметті адамымен кездесу ұйымдастырылады, кейбір объектілерде, мысалы арнайы тексеріс кезінде мониторингке қатысушыларға осындай адамдарды іздеу үшін және оларды ресми түрде жолығудың мақсатымен таныстыру үшін белгілі уақытты талап етуі мүмкін. Ары қарай балалар еңбегін бар ынтасымен пайдаланатын жұмыс орнына ресми түрде баға беріледі, және кәсіпкерлік немесе ұйым жағдайында алдын-ала жұмыс берушіден сауалнама алынады. Егер мониторинг шұғылданудың бейресми объектілерінде, ауылшаруашылық объектілерінде өтсе жұмыс берушінің рөлінде ата-анасы, туыстары немесе көршілері шығатынын ескеру керек. Мониторинг объектісінде жұмыс істейтін балалар анықталған жағдайда, олармен байланыс орнатылады және олардың жасын және жұмыс істеу шарттарын анықтау мақсатында сауалнама жүргізіледі. Практикада балаларға сауалнама жұмыс берушінің қатысуынсыз жүргізілгені маңызды, себебі жұмыс беруші тарапынан кәмілеттік жасқа толмаған жеткіншекке қысым көрсетілуі мүмкін. Соңғысы егер балалар – бала еңбегінің ең жаман түрлеріне тартылған болса, соның ішінде еркінен тыс жағдайда немесе ұрып-соғып қорлау қаупінде болған жағдайда ерекше маңызды болып есептеледі. Жұмыс істейтін балаларға сауалнама, балалар ісі бойынша маманданған

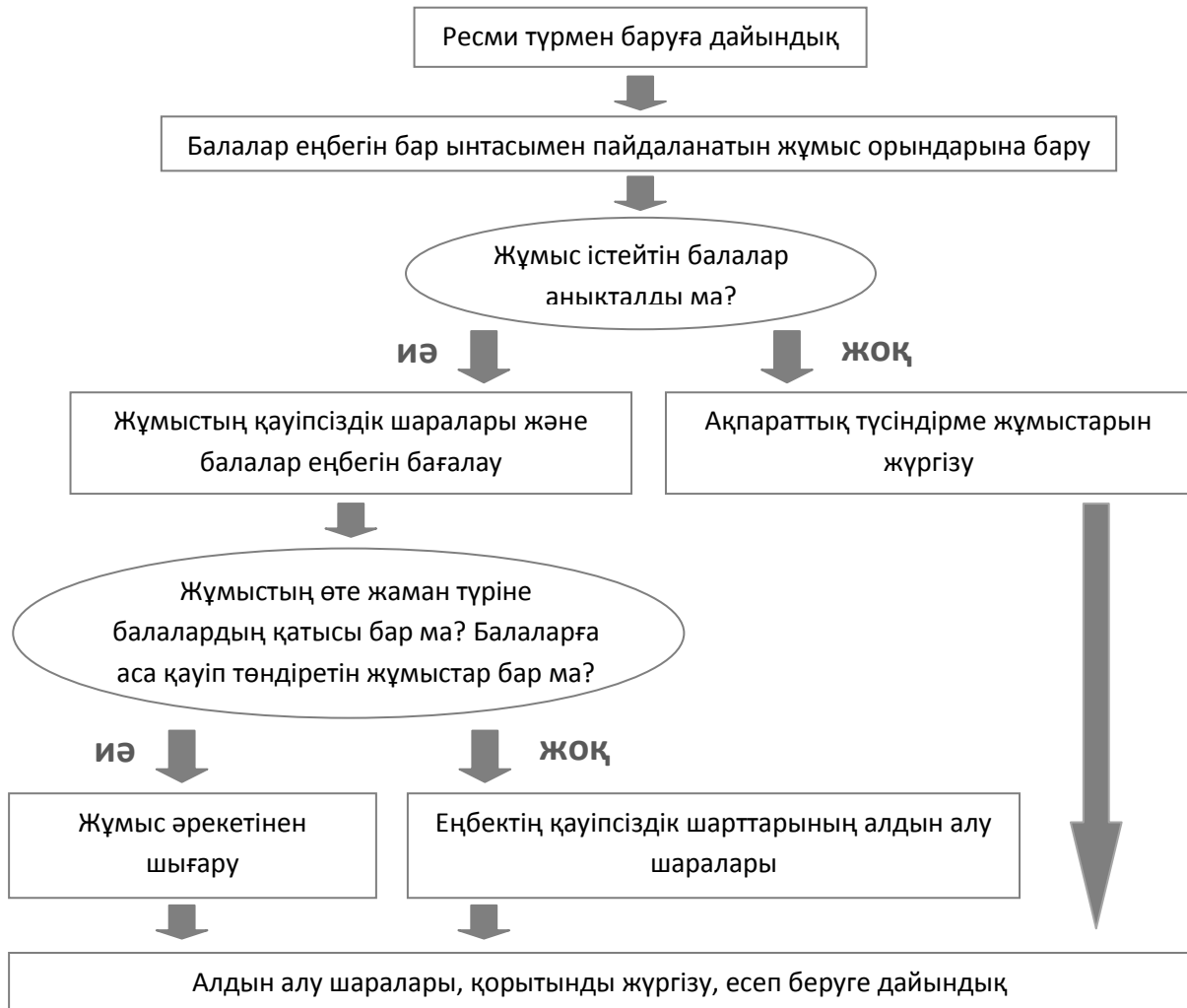
мамандармен жүргізілуі қажет. Халықаралық еңбек ұйымы Басшылығы сауалнама кезінде гендерлік аспектілерді есепке алу керектігіне назар аударады: кейбір жағдайда әйел жынысты мониторлар қыздармен, ал еркек жынысты мониторлар ұлдармен әңгіме өткізу неғұрлым дұрыс болып саналады.

Объектілерде жұмыс орындарын зерттеу нәтижесі бойынша жұмыс істейтін балалар анықталған жағдайда, балалармен, олардың жұмыс берушілерімен және бірге жұмыс істейтін тұлғалармен сауалнама өткізуі мониторингке қатысушыларының еңбек шартына, бала еңбегінің ең жаман түрлерін анықтау дерегіне немесе кәмілеттік жасқа толмаған жеткіншектердің еңбегін пайдалануға қатысты басқа да құқық бұзушылықтарға алдын-ала бағалау жүргізіледі. Белгілі бір жағдайларда олар жұмыс орындарынан тез арада балаларды шығару керек және оларды ата-аналарына немесе асырап алған қамқоршыларына тапсыруды ұйымдастырулары қажет. Әйтпесе, мұндай тәсілді қолдану балаларды бала еңбегінің ең жаман түрлеріне тартқан кезде және бекітілген ең төменгі жастан жұмыс істейтін баланың жасы кішкентай болған жағдайда қолданылады. Сонымен қатар, полиция бөлімінің инспекторлары, құқық қорғау органдарының қызметкерлері жұмыс берушіден кәмілеттік жасқа толмаған жеткіншектердің жұмыс істеу әрекетін тоқтатуды және істеп жатқан жұмысы денсаулығына және өміріне қауіп төндіретін жағдай тудырса, онда оларды үйлеріне қайтаруды талап ете алады. Сонымен бірге берілген шараны жүзеге асыру үшін жұмыс істейтін балалардың ата-анасы немесе немесе баланың туыстары шығады. Бұл жағдайда, еңбек әрекетінен шыққан балаларды, яғни олардың мәселесі түпкілікті шешілгенше ары қарай жақсы өмір сүруін қамтамасыз ететін шараларды қолдану керек.

Балаларды еңбек әрекетінен шығаруды керек етпейтін, алайда олардың жұмыс істеуіне байланысты денсаулығына әлі де болса қауіп төнетін жағдайда оларды еңбектенудің қауіпсіз шарттарымен қамтамасыз ету шарттары қарастырылады. Лайықты шаралар: басқа жұмыс орнына ауыстыру, жұмыс уақытының ұзақтылығын және жұмыс кестесін өзгерту, жұмыс орнының жағдайын жақсарту, т.с.с. болуы мүмкін. Бұл мақсатта жұмыс берушімен және жұмыс істейтін балалармен іс-шаралар атқарылады. Келесі қадам ретінде балалар еңбегін бар ынтасымен пайдаланатын жұмыс орындарында мониторлардың болуы нәтижесі бойынша бала еңбегі мониторингісінің қорытындылары шығады.

Бұл мақсатпен оның негізгі қорытындылары мен нәтижелері жұмыс беруші немесе жұмыс істейтін балалардың ата-аналарымен талқыланады, соның ішінде балаларға толық білім беру үшін балалардың еңбектенудің қауіпсіз шарттарымен қамтамасыз ету бойынша іс-әрекеттері талқыланады. Бұл кезеңде мониторингке қатысушылар өздерінің жұмыстарының нәтижелерін және іс-сапарды аяқтағаннан кейінгі қолданылу керек шараларды алдын-ала талқыға салады. Берілген талқылау мониторинг нәтижесін толтыру кезінде есепке алуды жүргізудің негізі болып табылады және ол еңбектену әрекетінен шығарылған балалардың бағытын ауыстыру бойынша қабылданатын шараларға негіз болып табылады. мысалы, мәселелердің тізімі мұндай есеп берудегі, берілген Басшылықтың II-ші мазмұнына қосылған. Толтырылған есеп бері түрлері кейін балаларды қорғау департаменттеріне жіберілуі керек, олар алынған ақпараттарды ары қарай өңдейді және нәтижесін шығарады, және қажетінше балалардың дұрыс оқу үрдісіне оралуын және оларға реабилитациялық көмек бойынша арнайы қызмет көрсетуін қамтамасыз етеді.

**Сурет 4.1. Балалар еңбегін бар ынтасымен пайдаланатын жерлерде
мониторинг жүргізу сызбасы**

5. Мониторинг нәтижесі туралы басқа шараларды жүзеге асыру және бағыт-бағдар беру

Мониторинг жүргізу бойынша балалардың өте жаман түрдегі еңбекке тартылуы немесе олардың денсаулығына зиянын тигізетін жұмыспен айналысуы туралы мәліметтер кездескен жағдайда міндетті түрде жұмыстың мұндай қанау түріне тартылған балалар анықталады. Мұндай жағдайда оның алдын алу үшін қажетті түрде көмек көрсетіледі. Бұл жалпы алғанда жұмысқа тартылған балаларға бағыт-бағдар беру деп аталады. Институционалдық негіздің екінші бөлімі аясында Басшылық мұны атап көрсетті, яғни бұл балалар құқығын қорғау департаменті құзырына жатады. Балалар еңбегі мониторингісінің аясында жүзеге асырылған шаралар балалардың жұмысқа тартылу орындары нәтижесінің сараптамасы негізінде анықталады, ол мониторинг өкілдерінің есебіне сай көрсетіледі. Бұдан әрі балаларға қандай көмек көрсету керектігінің нақты белгісі айқындалады. Кейбір жағдайда балалар құқығын қорғау департаментіне балалар әлеуметтік қызмет көрсету немесе арнайы ұйымдардың жұмысқа сай қызметтері арқасында бағытталуы мүмкін, ал келесі бір жағдайда құзіретті мемлекеттік орган қызметкерлері тарапынан болған тексеріс салдарынан іске асуы да мүмкін. Сонымен 5.1. кестеде мемлекеттік органның, әлеуметтік қызмет көрсету орталықтарының және арнайы ұйымдардың мысалдары келтірілген.

Қорытындылай келгенде бағыт-бағдар беру аясында жүргізілген іс-шаралар бойынша балалар өздері қиындық көрген ортаға қайта оралмауы керек. Еңбекпен қанау барысында көптеген бұрын жұмысқа тартылған балалар әртүрлі дене және психологиялық зардап шегулері мүмкін, сондықтан олар медицина, психология және психотерапевт саласындағы кәсіби мамандардың көмегін қажет етеді. Ал кейбір жекелеген жағдайда мұндай балалар бұрынғы жұмыс берушілері тарапынан жәбір көру себебінен құқықтық көмекті де қажет етеді. Ал мұндай көмекке зәру болған жағдайда балалар бұрын айналысқан жұмыстарына қайта оралулары әбден мүмкін. Осындай жағдайда бұрын өте жаман түрдегі еңбекке тартылған балаларға қызметке араласудың альтернативті түрін ұсынған жөн, мысалы қандайда бір жеңіл түрдегі жұмысқа орналастыру. Мұндай жағдайда кәмілеттік жасқа толмағандарға немесе жағдайы нашар жанұяларға талапқа сай әлеуметтік жәрдем ақы арқылы көмек көрсетілуі тиіс. Көп жағдайда бұрын жұмысқа тартылған балаларға бағыт-бағдар берілген соң олар мектепке, лицейге, колледжге барып оқуын жалғастыру үрдісінің қалыпты жағдайына түседі.

Еңбекке тартылған балаларды тауып бағыт-бағдар беруді мемлекеттік мекеме тарапынан жүргізіледі. Сонымен 5.1. кестеде негізгі мемлекеттік органдар келтірілген, онда бағыт-бағдар беру құрылымдары да көрсетілген. Сауалнама алған құзіретті мемлекеттік орган кәмілеттік жасқа томаған жеткіншектерді өздеріне тиесілі көмек алу үшін қандайда бір заңға сай мекеме қарамағына тапсырады. Ал 5.2. кестеде балаларға қызмет көрсету ұйымдары мен жұмысы туралы ақпарат келтірілген. Ескеретін жәйт, ол қандайда бір мемлекеттік органға тәуелді емес мемлекеттік емес ұйым немесе балалар шығармашылығы үйлері болуы мүмкін. Мектепке қайтару үшін, емханадан дәрігерлік көмек алу үшін мұндай ұйымдарға мемлекеттік мекемелердің араласуының керегі жоқ. Мұнда талас тудыратын бір мәселе тіркеу құжаты жоқ мигрант балалар, оларға бағыт-бағдар беруді мемлекеттік мекемелерге қарайтын ұйымдар мен қызмет көрсету орталықтары жүргізеді.

Кесте 5.1. Бағыт-бағдар беруге байланысты мемлекеттік мекемелердің құрылымы

Ұйымның немесе әлеуметтік қызметтің атауы	Бағыт-бағдар беру құрылымы
Балалар құқығын қорғау департаменті	– Өмірдің қиын жағдайына тап болған балаларды есепке алу және тіркеу, оларға заңды құқықтарына сай көмек көрсету – Өмірдің қиын жағдайына тап болған балаларға көмек көрсету мәселесімен айналысатын координация қызметі – Балалар өмірінің сапасыны жақсарғаны туралы жергілікті атқарушы мекемелердің ұсыныстары
Әлеуметтік бағдарлама және жұмыс бастылық бөлім және басқармасы	– Жанұяларға мемлекеттік жәрдем ақы тағайындау, 18 жасқа дейінгі балалары барларға – Мемлекет тарапынан әлеуметтік тіркеуге алу көмегін тағайындау – Жергілікті құзырлы мекемелердің шешімімен көмекке мұқтаж жандарға әлеуметтік жәрдем ақы төлеуді тағайындау – Жұмыс бастылық қызмет негізінде жирма үш жасқа дейінгі жетім-балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар, кәмілеттік жасқа толмаған балаларды бағушы жалғыз басты және көп балалы ата-аналарға көмектесу – Жүйке ауырулары интернат-үйлеріне, жүйке ауырулары дәрігерлік-әлеуметтік ғимараттарға сұраныстар жасау
Білім беру бөлімі және басқармасы	– Мемлекеттік оқу орындарында міндетті түрде тегін орташа білім беруді ұйымдастырып және қамтамасыз ету – Әлеуметтік көмек алмаған мектепте, лицейде, колледжде оқитын балаларға қаржылай және материалдық жағынан қамтамасыз ету – Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың құқығын қорғау, соның ішінде оларды интернаттық үйлерге орналастыру мәселесін де қарастыру – Мектеп аясында балалар мен жеткіншектердің жазғы демалыс орындарын ұйымдастыру, жазғы балалар лагері, жазғы балалар шығармашылық лагерлері
Денсаулық сақтау бөлімі және басқармасы	– Емхана және сауықтыру орындары аясында тегін кәміл түрде дәрігерлік көмек көрсетумен қамтамасыз ету
Ішкі істер бөлімі және департаменті (кәмілеттік жасқа толмағандар ісі жөніндегі инспекторлар)	– 3 жастан 18 жасқа дейінгі ата-анасының қамқорлығынсыз қалған кәмілеттік жасқа толмаған балаларды және панасыз, қараусыз өз бетімен кеткен кәмілеттік жасқа толмаған балаларды үйрену орталықтарына жіберу
Прокуратура мекемелері	– Кәмілеттік жасқа толмаған балалардың құқығы мен еркіндігін қорғау, сонымен бірге сотқа арызданғанда олардың мүдделерін қорғау

Кесте 5.2. Бағыт-бағдар беруге байланысты қызымет көрсету ұйымдары

Ұйымның атауы	Бағыт-бағдар беруге байланысты қызмет
Мектептер, лицейлер, колледждер	– Міндетті түрде тегін орташа білім беруді ұйымдастырып және қамтамасыз ету – Көмекке мұқтаж балаларға тегін ыстық тамақ беру, киім кешек, аяқ киім, мектепке керек заттар, жазғы демалыс орындары, шәкірт ақы секілді материалдық көмек көрсету
Емхана және сауықтыру орындары	– Тегін кәміл түрде дәрігерлік көмек көрсетумен қамтамасыз ету
Интернаттық ұйымдар	– Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастыруы мен оқуына жағдай жасау
Кәмілеттік жасқа толмаған балалардың үйрену орталықтары	– 3 жастан 18 жасқа дейінгі ата-анасының қамқорлығынсыз қалған кәмілеттік жасқа толмаған балаларды және панасыз, қараусыз өз бетімен кеткен кәмілеттік жасқа толмаған балаларды әлеуметтік үйрену орындарында уақытша ұстау, қабылдау
Жұмыс бастылық қызметі	– Балалар мен жастарды жұмысқа орналастыру және жұмыс бастылық қызмет түрімен қамтамасыз ету
Балалардың шығармашылық үйлері	– Балаларды сабақтан қолы бос уақыттарында басқа шығармашылық түрімен айналысуға бағыттау
Мемлекеттік емес ұйымдар	– Кәмілеттік жасқа толмаған балалардың құқығы мен еркіндігін қорғау және құқықтық кеңес беру – Психолог мамандар кеңесі – Балалар мен жеткіншектер үшін қолы бос уақыттарын ұйымдастыру

Балалар еңбегі мониторингісінің соңғы сатысында жауапты мемлекеттік мекеме оның нәтижелерін үнемі орындап және бағыт-бағдар беру шараларын орындап тұру қажет. Сонымен аталмыш соңғы сатыда құзырлы мекемелер үш негізгі жұмысты тексерулері керек:

- Қандайда бір уақыт өткеннен кейін балалар бұрынғы жұмыстарына қайта оралған жоқ па?
- Олар оқу орында үнемі қатынап тұра ма?
- Ұсынылған бағыт-бағдар беру шаралары жүзеге асты ма?

Бірінші айғақты мемлекеттің еңбек инспекторлары және қоғамдық инспекторлар тарапынан тексеріп тұруға болады. Еңбекке бұрынғы жұмысынан босатылған балаларды мониторинг аясында мектеп оқытушылары жүргізуіне де болады. Бағыт-бағдар беру шараларының орындалуы туралы мемлекеттік органдар, әлеуметтік қызмет көрсету, мемлекеттік емес ұйымдардың бақылауы есебінен де жүргізіледі.

Балалар еңбегі мониторингісінің жалпы сараптамасы оның шынтуайттығына бақылау жасап қана қоймайды, жасалған механизмнің одан әрі жақсара түсуіне қатысты қажетті ақпарат беріп отырады. Кейбір жағдайда мұны аймақтық және жергілікті деңгейде балалар еңбегі мониторингісін ұйымдастыруға жауапты мемлекеттік органдар іске асыруы мүмкін. Ал кейбір жағдайда заңнамалық акт, бағдарламалық құжаттар, әлеуметтік саясат негізіне сай ұлттық мүдде жүргізілуі мүмкін. Мұндай жағдайда аймақтық және жергілікті деңгейде

балалар еңбегі мониторингісі туралы ақпараттарды өте жаман түрдегі балалар еңбегімен күрес туралы Ұлттық Координация Кенесіне, балалар құқығын қорғау Комитетіне және Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігіне жібереді.

Қосымша I

Балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингі туралы тренинг материалдары

Аймақтық семинар

Семинар міндеттері: Балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингі (БЕМ) туралы аймақтық семинардың соңында (БЕМС), осы семинарға қатысушылар:

- балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингі тұжырым және негізгі қадамдарды жасау жүйесі бойынша өз түсінігін күшейтеді, сонымен қатар әртүрлі секторларда балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингі семинарын жасауға қадам жасайды;
- әртүрлі деңгейде балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингі семинарына қолдауға қатысты күш жігерін және белсенділігін көтеріп отырады;
- нақты аймақта балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингісінің координациялық кестесіне сәйкес;
- област/қала аясында балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингісін жүргізу құрылымын алдын ала ұйымдастыруды анықтайды;
- мониторинг жүргізудің біліктілігін алады, мониторингке қатысушы топтардың мысалдық құрамын анықтайды және есеп беру түрімен жұмыс жүргізуді үйренеді;
- аймақтарда балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингісінің ортақ қызметінің жоспарын жасайды.

Осы ортаға семинарға қатысушылар: әлеуметтік қорғау және бақылау туралы Комитеттің территориялық департаменттерінің өкілдері, Балалар құқығын қорғау Комитеті территориялық департаментінің өкілдері, жергілікті құзырлы мекемелер (соның ішінде білім беру бөлімдері және әлеуметтік бағдарлама аясындағы бөлімдер), кәмелеттік жасқа толмаған балалар ісі және олардың құқығын қорғау туралы ведомство аралық комиссия, прокуратура және ішкі істер ұйымдары, жұмыспен қамту және кәсіподақтардың жергілікті ұйымдары сонымен бірге балаларды қорғау мәселесімен айналысатын үкіметтік емес ұйымдар.

Күтетіні, яғни осы аталмыш жобалық семинар аяқталған соң, қатысушылар *Қазақстанда балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингін туралы Басшылықтың* жұмысын өз еңбектерінде және аймақтық семинар жүргізуде белсенді пайдалана бастайды, яғни оған кіретіндер:

- аймақтардағы балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингісінің координация механизмі;
- әртүрлі секторлар және мониторингке қатысушы топтардың мысалдық құрамы, балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингісінің алдан ала қызметінің кестесін жасайды;
- аймақта балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингі семинарын жүргізу қызметінің қосымша жоспарын жасау.

Балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингісі туралы екі күндік жобалық семинар

Егер әртүрлі қызығушылық танытқан жақ алғаш рет бірге жиналған болса, онда ол екі күндік жобалық семинар болуы мүмкін. Осындай жағдайда, қатысушылар:

- балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингісінің стратегиясы мен тұжырымын жақсы түсінуге ынта қояды, бұл нақты бір аймақта болуы мүмкін, сонымен бірге жүзеге асырылатын іс шараларды енгізеді;
- жекелей алғанда-аймақтық және жергілікті деңгейде балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингісінің жалпы стратегиясы және көрінісі, област/қала аясында балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингісін жүргізу координациясы, балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингісі үрдісінің жетістіктеріне қолдау көрсету.

Мысалдық бағдарлама

1-ші күн	2-ші күн
– Арнайы құтықтау сөз және семинардың ашылуы – Танысу және күту – Семинар бағдарламасы және міндеттері	– Семинардың екінші күнінің ашылуы – Қатысушылардың бірінші күнгі сұрақтар мен пікірталастарға қатысты кері байланысы
<u>Негізгі баяндама:</u> Қала/аймақта балалар еңбегіне қатысты жағдай	<u>Презентация:</u> БЕМ жүргізудің негізгі қадамдары және кезеңдері
<u>Презентация:</u> БЕМ жаңалықтары	<u>Топтардың жұмыстары:</u> - әртүрлі салада жұмыс істейтін балаларды табу үшін мониторинг тексеріс жүргізу: 1) ауыл шаруашылық плантациялары; 2) қалалық немқұрайлы сектор (көше базарлары, қоғамдық тамақтандыру саласы, көлік жуу және т.с.с.)
ТУСКІ АС	ТУСКІ АС
<u>Презентация:</u> БЕМ ұйымдастырудың негізгі бастамасы және қадамдары	<u>Презентация Топтардың жұмыстары:</u> әртүрлі салада жұмыс істейтін балаларды табу үшін мониторинг тексеріс жүргізу: 1) ауыл шаруашылық плантациялары; 2) қалалық немқұрайлы сектор (көше базарлары, қоғамдық тамақтандыру саласы, көлік жуу және т.с.с.)
Топтағы жұмыс/презентация жұмысы: Аймақтық деңгейдегі БЕМ координациясы	Аймақтарда БЕМ жүргізу және ұйымдастыру туралы ортақ жоспарлар
Семинардың бірінші күнінің аяқталуы	Күннің аяқталуы және семинардың жабылуы

БЕМ туралы бір күндік аймақтық жобалық семинар

Егер қатысушылар БЕМ қатысты өзіндік білімдері болса және аймақта БЕМС ұйымына қатысқан болса, онда БЕМ қатысты презентация қысқаша болуы мүмкін, осындай жағдаймен олар бастаманы «балғындауы» мүмкін, Мұндай жағдайда, қатысушылар аймақта БЕМ жүргізуге қолдау көрсетіп және дамыту қадамдарына көңіл бөліп отырады. Қатысушылар пікір таласты шараларға қатысып, яғни аймақтарда болатын, жекелей-аймақтық деңгейде БЕМ жалпы көрінісі мен стратегиясын дайындау,област/қала, жеке аудандар мен жергілікті елді мекендер аясында БЕМ жүргізу координациясы, БЕМ үрдісінің жетістіктеріне қолдау көрсету.

Мысалдық бағдарлама

БЕМ туралы бір күндік аймақтық жобалық семинар	
– Арнайы құтықтау сөз және семинардың ашылуы – Танысу және күту. – Семинар міндеттері және оның жаңалықтары	
Негізгі баяндама: «Еліміздегі қала немесе аймақтардағы балалар еңбегіне қатысты жағдай»	
Презентациялар: – БЕМ жаңалықтары – БЕМ ұйымдастырудың негізгі бастамасы және қадамдары»	
Топтағы жұмыс/презентация жұмысы: Аймақтық деңгейдегі БЕМ координациясы	
ТҮСКІ АС	
– <u>Топтардың жұмыстары және презентация:</u> әртүрлі салада жұмыс істейтін балаларды табу үшін мониторинг тексеріс жүргізу: 1) ауыл шаруашылық плантациялары; 2) қалалық немқұрайлы сектор (көше базарлары, қоғамдық тамақтандыру саласы, көлік жуу және т.с.с.) – Мониторинг топтарды курастыру және отчеттардын формасымен жұмыс істеу	
Аймақтарда БЕМ жүргізу және ұйымдастыру туралы ортақ жоспарлар	
Күннің аяқталуы және семинардың жабылуы	

Халықаралық
еңбек ұйымы

Балалар еңбегі мониторингісіне ШОЛУ

БЕМ Халықаралық кеңесшісі Виорика Стефанеску,
және Қазақстандағы БЕМ ХЕҰ Ұлттық кеңесшісі Вадим Нидің
презентациясы негізінде жасалған

Қазақстанда БЕМ жүргізу үшін базалық жағдай

- Балалар еңбегіне тосқауыл және заңнамалық шектеулер:
 - Еңбек кодексі, КоАП, Қылмыстық кодекс, “ҚР балалар құқығы туралы” Заң, ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі м.а. бұйрығымен бекітілген 18-ге толмағандарды жұмысқа қабылдауға тыйым салынған жұмыс тізімі
 - Жас мөлшері, жұмыс уақытының ұзақтығы және балалар үшін рұқсат берілген жұмыс орындары
 - ҚР Қылмыстық кодексіндегі ЖТБЕ
- БЕМ үшін институционалдық негізі:
 - Республикалық деңгей; облыстық деңгей, Астаны и Алматы ққ; жергілікті деңгей
- БЕМ қатысы бар бағдарлама және жоспарлар
- БЕМ ақпараттық қамтамасыз ету

- 3 -

БЕМ мақсаты мен міндеті

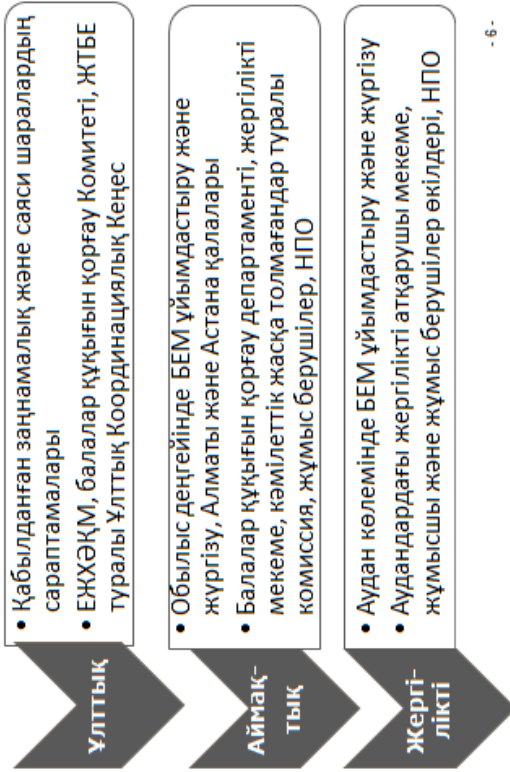
МАҚСАТЫ	
балалар жұмыс істейтін жерлерден кәмілеттік жасқа толмаған балаларды тауып және анықтау, әсіресе ең жаман түрдегі еңбекке тартылғандарды, сосын бұрын жұмыс істейтін балаларға әлеуметтік қызмет көрсету үшін қайта бағыт бағдар беру	
МІНДЕТІ	
✓ кәмілеттік жасқа толмаған жұмыс істеуші балаларды анықтап және үнемі жұмыс орнына барып тұру ✓ минимальды жастан төмен жастағы => оларды жұмыстан босатып әлеуметтік қызмет көрсету орталығына бағыттау ✓ минимальды жастан жоғары – денсаулыққа қауіпті жұмыс жағдайында => әлеуметтік қызмет көрсетуге бағыттау ✓ құжаттандыру ✓ Алдағы уақытта да жағдайды анықтау	- 2 -

Балалардың жасы	Жұмысқа қабылдау үшін жағдай	Жұмыс уақыты шектеулігі	Рұқсат берілген жұмыс орындары
14 жастан кіші	Ата-анасының, қамқоршысының, қамқорға алушының, немесе асырып алушылардың біреуінің келісімі	Заңнамамен шектелмейді, бірақ жұмысқа қабылданған кездегі рұқсатқа сай шектелуі мүмкін	Кинематография, театрда, театрлық және концерттерде, цирктер ұйымдарында қойылмдар ұйымдастыру немесе қою
14 жастан 16 жасқа дейін		Оқудан қолы бос кездегі жұмыс. Аптасына > 24 с/ демалыс уақыты 2,5 с/күніне оқу барысында	Мүмкін жеңіл жұмыстар тізбесі анықталар
Орта білім беретін ұйымдарда орта, жалпы орта білім алын 15 жастағы балалар		Аптасына > 24 с/апта	Жұмыс және мамандықтың тыйым салынбаған түрі
16 жастан 18 жасқа дейін		Аптасына 36 сағаттан, оқу кезінде 3,5 сағаттан артық емес	
18-ден кіші		06:00 тан 22:00 түнгі уақыт емес	- 4 -

БЕМ № 182 Конвенциясының жаман түрдегі балалар еңбегі туралы	ҚР Қылмыстық кодексі бойынша жауапкершілік
Құлдықтың барлық түрі және тәжірибесі, мысалы балаларды сату және сатумен айналасу, кіріптарлық тәуелділік және ұзақ тұзаққа ұстау, сонымен бірге зорлықпен жұмыс үстету, соның ішінде балаларды қарулы шиеленіс жерлерінде мұндеттеп пайдалану (а тармағының 3 бабы)	Беп 128. Кәмiлетке толмағандарды еңбекпен қанауға итермелеу Беп 131. Кәмiлетке толмағандарды қылмыстық жұмыстарға тарту Беп 132. Кәмiлетке толмағандарды қоғамға қарсы әрекеттерге итермелеу Беп 133. Кәмiлетке толмағандарды сату
Порнографиялық қойылымдар үшін порнографиялық өнім шығару үшін балалар еңбегін, яғни оларды жыныстық қатынасқа тұзақтап еңбегін пайдалану (b тармақшаның 3 бабы бойынша)	
Балаларға заңнамаға қайшы келетін жұмысқа тарту немесе соған көндіру, соның ішінде наркотик жасау немесе соны сатумен айналысу (с тармақшаның 3 бабы)	

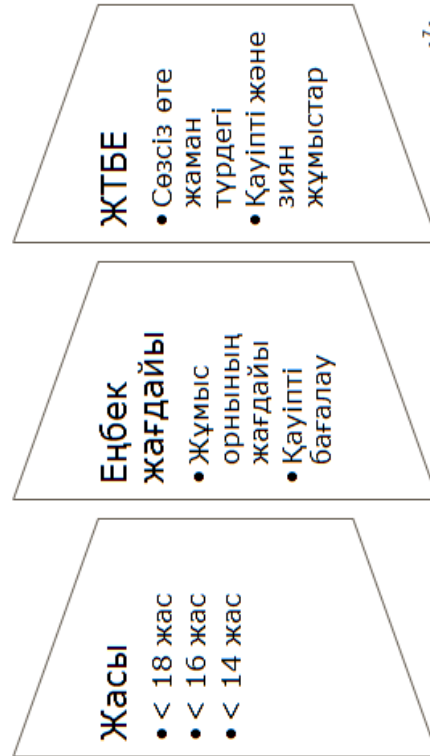
- 5 -

БЕМ үшін институциональды негіз

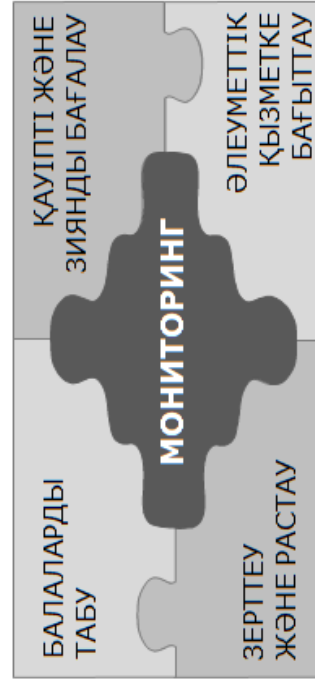
- 6 -

БЕМ қандай аспектімен жүргізіледі

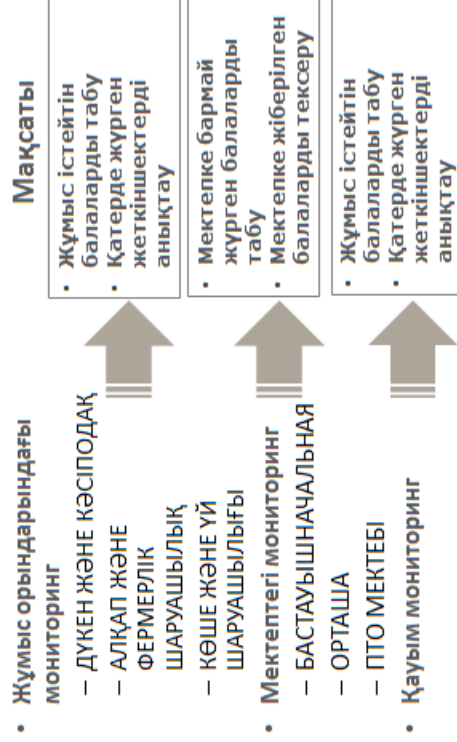
- 7 -

БЕМЖ негізгі элементтері

- 8 -

БЕМ қайда жүргізіледі

- 9 -

БЕМЖ негізделген:

- ведомство аралық және сектор аралық қызмет көрсету
- ортақ әрекеттер және саймандар
- еңбек туралы мемлекеттік инспекция және басқа да мемлекеттік мекемелермен тығыз жұмыс жасау
- Балаларды жұмыс қатынасына тартудың алдын алу
- БЕӨЖТ немесе денсаулыққа зиян жерде жұмыс істейтін балаларды табу

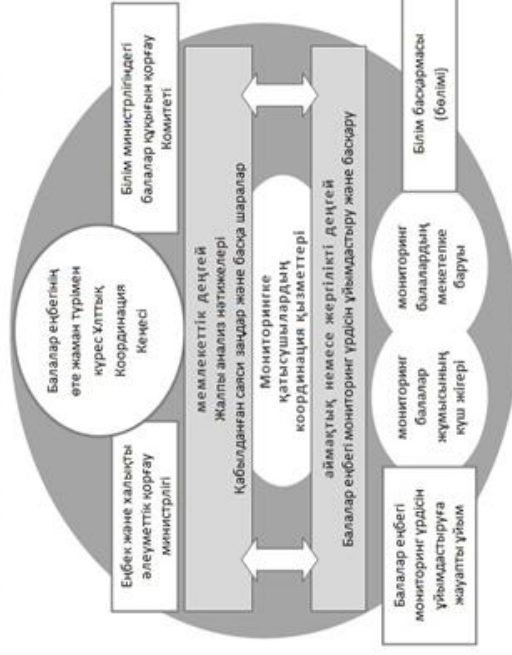
- 11 -

Кедергі жасау түрлері

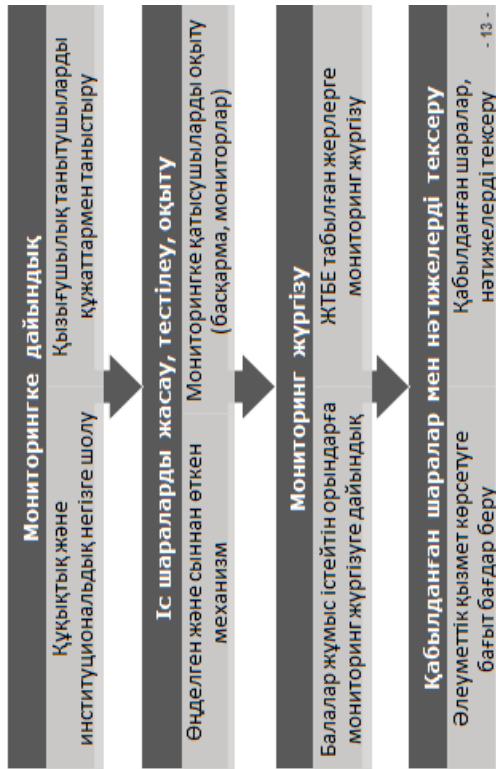
- 10 -

Қазақстандағы БЕМ схемасы

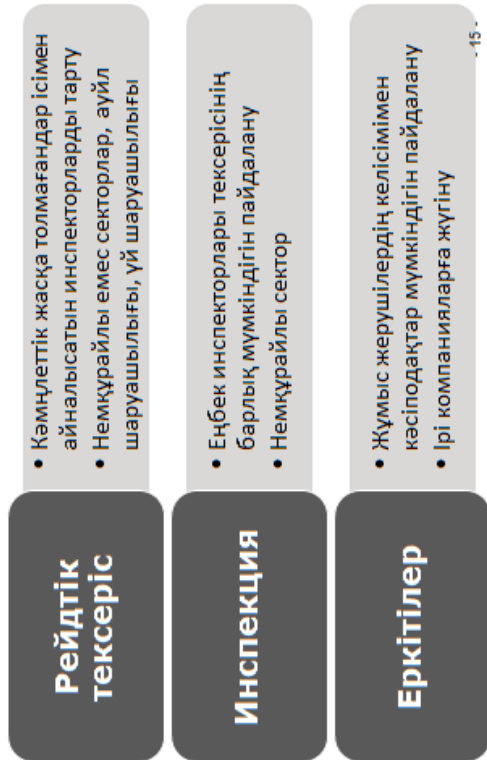

- 12 -

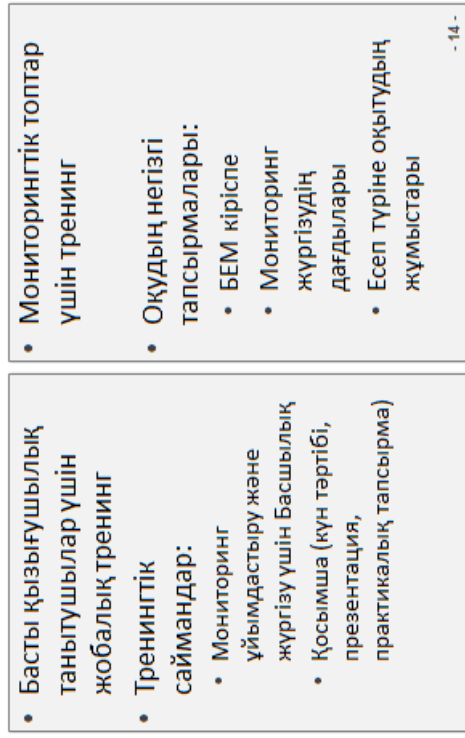
БЕМ сатысы

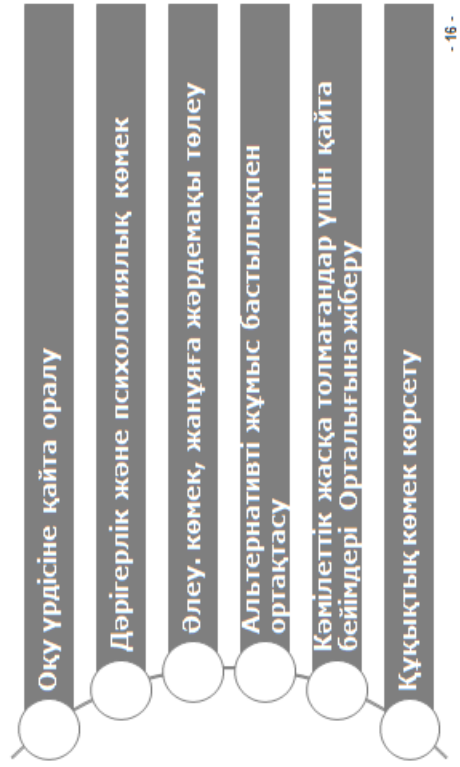
Тексеріс ұйымдарының түрлері

Мониторингке қатысушыларды оқыту

Балаларға бағыт бағдар беру

БЕМ нәтижелерін тексеру

ЖТБЕ қайта оралмау	Жұмыс орындарын қайта тексеру
	Инспекторлар
Оқуға қайта оралу	Мектепке қатынау мониторингі
	Мектеп оқытушылары
Әлеуметтік қызмет көрсету	Қызмет көрсету мониторингі
	Әлеуметтік қызметке бағыттау

- 17 -

Келесі шараларды іске асыру

- Бекітілген басқармада, мониторинг нәтижелерін өңдеп және сараптама жасау
- Аймақтық және жергілікті деңгейде, мысалы қайта бағыт бағдар беру туралы шараларды қабылдау
- ЕЖХӘҚМ, балалар құқығын қорғау Комитетін, ЖТБЕ туралы Ұлттық Координациялық Кеңесті ақпаратпен қамтамасыз ету
- Ұлттық деңгейде заңнама және бағдарлама шараларын қабылдау

- 18 -

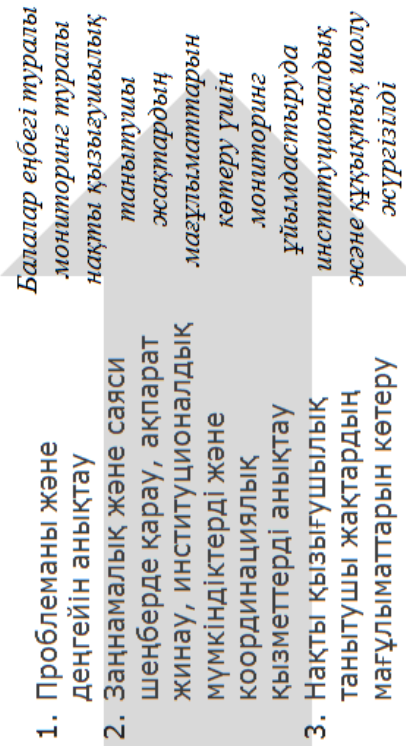

Халықаралық
еңбек ұйымы

Балалар еңбегі мониторингі: ұйымдастыру аясы

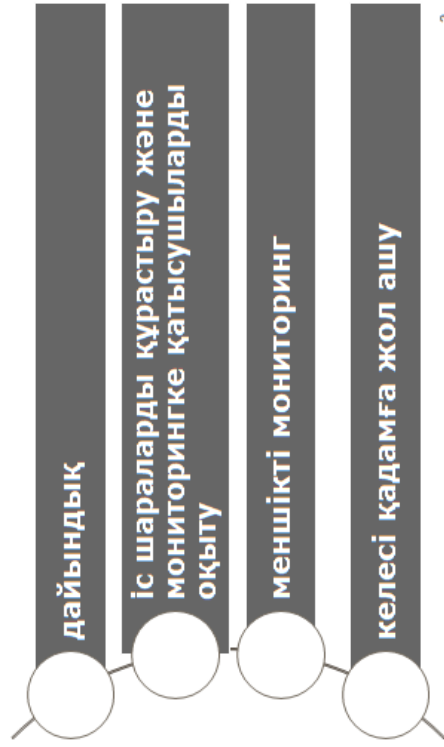
Қазақстандағы ХЕҰ БЕТЖ Ұлттық кеңесші,
Вадим Нидің презентациясы негізімен

Дайындық сатысы: қадамдар және күтілетін нәтижелер

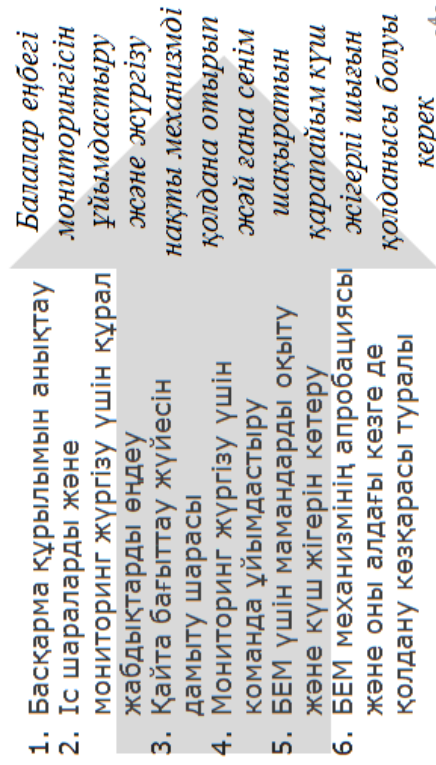
- 3 -

БЕМ Ұйымдастыру және жүргізу сатысы

- 2 -

Іс шараны құрастыру және оқыту сатысы: қадамдар және күтілетін нәтижелер

- 4 -

Мониторингке дайындық және оған қатысушыларды оқыту (1)

Мониторинг басқарма жүйесін құру

- Меморандум, координациялық мекеме
- Координациялық мекеменің құрылымдары:
 - мониторинг үрдісінің басқармасы;
 - қайта бағыттау жүйесінің координациясы;
 - керек жабыдықтармен қамтамасыз ету;
 - мерзімдік есептерді қарау және оны жақсарту мүмкіндіктерін талқылау.

Мониторинг құрал саймандарын жасау

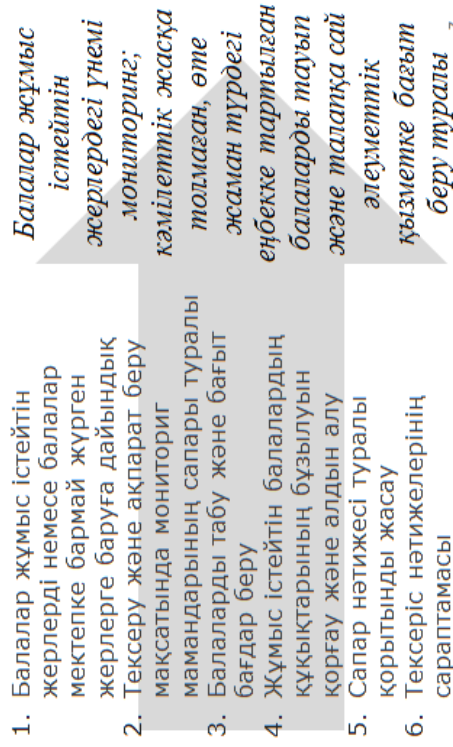
- механизм, оның мақсаты мен міндеті; мониторинг жоспары; жұмыстың анықтамасы және тұжырымы

Қайта бағыттау туралы қызмет көрсету жүйесін дамыту және анықтау

- әлеуметтік қызметке бағыттау туралы шешім қабылдаудың критерилері: минималды жастан төмен, еңбек уақытының ұзақтығы қалыптан асып кетеді; қауіпсіз емес жағдай; қауіп қатер; күшпен жұмыс істету; нашар көніл бөлу немесе зорлық зомбылық көрсету

- 5 -

Дайындық сатысы: қадамдар және күтілетін нәтижелер

- 7 -

Мониторингке дайындық және оған қатысушыларды оқыту (2)

Мониторингтік топтарды ұйымдастыру, нұсқалары:

- маманданған кәсіби топтар;
- талапқа сай инспекциялық қызметтер және құқық қорғау ұйымдары өкілдерінің қатысуымен аралас топтар;
- қауымдастық деңгейінде мониторинг жүргізу үшін топтар.

Мониторингке қатысушыларды оқыту:

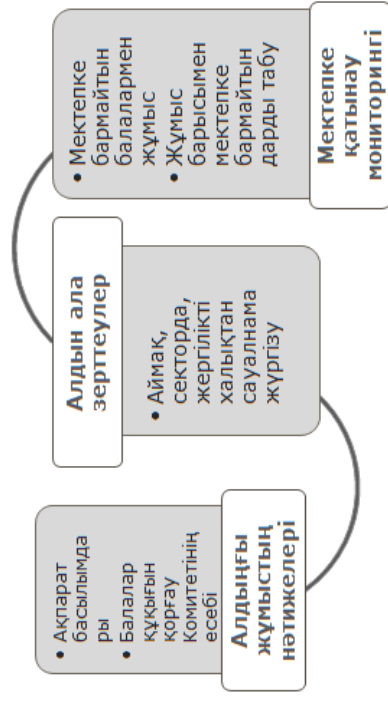
- барлық үрдістің базалық білімі;
- негізгі қағидалар мен міндеттерді түсіну;
- керек дағдылар мен біліктілікті құрастыру;
- әртүрлі жағдайларда қабілеттілікті дамытып отыру;
- бала құқығы және гендерлік аспектілер;
- жұмыс істейтін балалармен еңбек спецификасы.

Мониторинг механизмін өңдеу:

- балалар еңбегін бар ынтасымен пайдаланатын жерлерде тексеріс жүргізу;
- жұмыс істейтін балаларға бағыт бағдар шараларын талапқа сай жағдайда ғана қолдану.

- 6 -

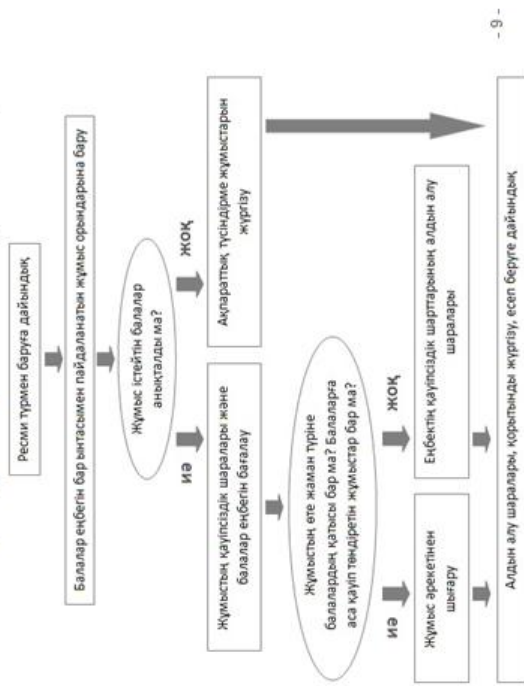
Бар ынтасымен балалар еңбегін пайдаланатын жерлерді анықтау

- 8 -

Презентация: Балалар еңбегі мониторингісінің ұйымдастыру аясы (слайдтар 9 – 12)

Ынтыалы балалар жұмыс орны мониторингісінің кестесі

Ынтыалы жұмыс орындарына сапар кезіндегі міндеттер

- Тексеріс барысында жұмыс істейтін балаларды анықтау
- Минималды жастағы балаларды жұмысқа қабылдауда, олардың жас мөлшерін анықтап, талаптарды орындау
- Олардың жұмыс істейтін жерін зерттеу
- Балалар еңбегінің ден саулыққа зиян келтірмеуін анықтап отыру керек
- Кәмілеттік жасқа толмағандар істейтін жұмыс түрлерін анықтау керек
- ЕӨЖТ тартылғандарды фактімен анықтау
- ЕӨЖТ нәтижелерін алдын ала бағалау
- ЕӨЖТ жұмыс істейтін балалар мәселесін шешу

- 11 -

Ынтыалы балалар жұмыс орнына баруға дайындық

Қолжетімділік пен мәселені шешу	• Жоспарлы инспекциялық тексерісті ұйымдастыру • Прокуратура қызметкерлерін, кәмілеттік жасқа толмағандар ісімен айналысатын инспекторларды тарту
Мониторингке қатысушыларды тандау	• Мониторинг жүргізуге тәжірибесі бар немесе дайындықтан өткендерді тарту • Балалармен жұмысқа тәжірибесі барлар • Гендерлік аспектіні есепке алу
Сапарды жоспарлау	• Қатысушылар арасында құрылымдарды тарту және алдын ала талқылау • Алдын ала сұрақтарға дайындықтар • Толыту үшін жеке қалып

- 10 -

БЕМ тұсындағы мысалдық, жұмыс түрі

Жұмыс істейтін балалармен сұхбат	• Балалармен сұхбат және дағдыларды жүргізу • Ақпарат алу үшін жанама сұрақтарды пайдалану • Сенімді қарым қатынас орнату
Жұмыс берушілермен сұхбат	• Мониторингке қатысты мәселелерді алдын ала талқылау • Балалар жұмыстарының жағдайын талқылау • Мониторинг нәтижелерін талқылау, соның ішінде шарасын
Жұмыс орнын зерттеу	• Балалар тартылған жұмыстың қауіп қатерін анықтау • Жұмыс жағдайын жақсарту үшін мүмкіндіктерін анықтау • Балалар жұмыстарының талапқа сай екенін анықтау

- 12 -

Нәтижелерді енгізу және сұхбат жүргізу үшін жабдықтар

Басшылық тізбесі	Қосымша II Басшылық
	Мысалдық сұрақтардың тізбесі
Есеп түрлері	Қосымша II Басшылық негізінде мүмкіндіктерді құрастыру
	Ақпарат жинау үшін түрлерді пайдалану
Монитор-дағы сұрақшалар	Ақпарат жүргізу үшін пайдалану
	Арнай талаптарды есепке алуға дайындық

- 13 -

Жұмыс қызметінен табылған балалар туралы қабылданған шешімдер

Минимальды жастағы балаларды жұмысқа қабылдауда талаптарды сақтамау

Жұмысты атқару, ЕӨЖТ сөзсіз қатысы бар

Жұмысты атқару, еңбек жағдайында қауіпті денсаулыққа зиян жұмыстарға тартылғандардың Тізімі

- 15 -

Қамтылатын есептер мен сұрақшалар, негізгі аспектісі

- Кәмілеттік жасқа толмағандардың мағұлыматы
- Жұмыс ұзақтығы туралы және атқарылатын жұмыстың жағдайы мен сипаты
- Балалар атқаратын жұмыстың заңнамаға сай екені туралы ақпарат беру
- Балалар үшін денсаулыққа қауіп қатері бар жұмыстар туралы ақпараттар

- 14 -

Бұрын жұмыс істейтін балаларға бағыт бағдар беру ұйымы

- Қолжетімді әлеуметтік қызмет көрсету және талапқа сай ұйымдарды алдын ала анықтау
- Кәмілеттік жасқа толмаған балалардың құқығын қорғау туралы ведомство аралық комиссияның мәжілісінде қарастыру
- Әлеуметтік қызмет және мемлекеттік ұйымдардан мәлімет алу ұйымдары
- Бұрын жұмысқа тартылған балаларға бағыт бағдар беру туралы тексерістің нәтижелері
- Басшылықтың II Қосымшасына тартылған Тізбелерді пайдалану

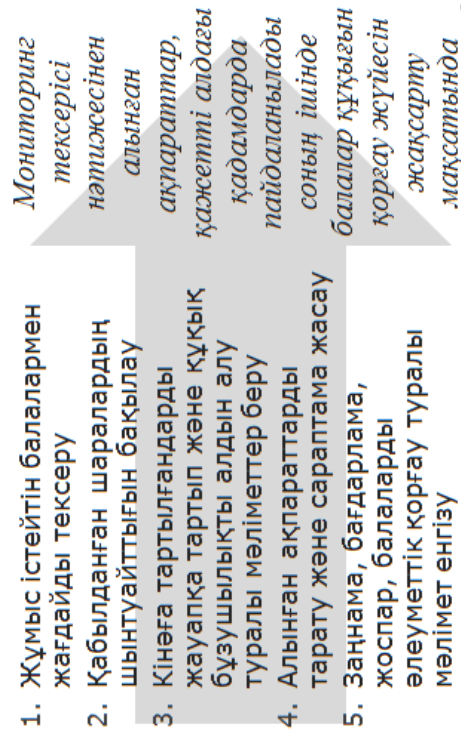
- 16 -

Бағыт бағдар беру туралы мысалдар

Қазіргі жұмыс қызметін анықтау
Білім беру мекемелеріне қатынаумен қамтамасыз ету
Отбасы немесе білім беру мекемелері аясындағы әлеуметтік көмек көрсету
Дәрігерлік көмек
Психологиялық көмек
Құқық қорғау туралы көмек
Альтернативті қызмет бабын ұсыну

- 17 -

Нәтижелерді тексеру сатысы:

- 19 -

Бағыт бағдармен айналысатын ұйымдар	Әлеуметтік қызмет көрсету ұйымдары
- Балалар құқығын қорғау туралы департаменттер - Әлеуметтік бағдарлама және қызмет көрсету басқармалары мен бөлімшелері - Білім беру және басқарма бөлімшелері - Денсаулық сақтау және басқарма бөлімшелері - Ішкі істер бөлімшесі және департаменттер (кәмілеттік жасқа толмағандар ісі жөніндегі инспектор) - Прокуратура мекемесі	- Мектеп, лицей, колледж - Ауырухана және емхана - Интернаттық ұйымдар - Кәмілеттік жасқа толмағандар адаптация орталықтары - Қамту қызметі - Балалардың шығармашылық үйі - Мемлекеттік емес ұйымдар

- 18 -

Топтағы жұмыс және презентация жұмысы:

«Аймақтық деңгейдегі БЕМ координациясы»

Сессияның міндеті: Аталмыш сессияның соңында қатысушылар

- БЕМ қатысты әрбір ұйымның мүмкіндік құрылымдарын анықтау және олардың өзара байланысына назар аудару және аймақтық деңгейде қызмет көрсету
- аймақта БЕМ кескіндік координациялық кестесін көрсетеді
- облыстық және жергілікті деңгейде БЕМ қолдау көрсетуде өзінің күш жігері мен әдісін көтереді
- әртүрлі деңгейлер арасында БЕМ қандай жолмен координацияланады деп жоспарланады (облыс/қала, аудан, елді мекен)

Сессия нәтижесі: Аймақтық деңгейдегі БЕМ координациясы.

УАҚЫТ	ҮРДІС ЖӘНЕ ҚАДАМДАР															
90 минут	Кіші топтармен жұмыс: Аймақтық деңгейдегі БЕМ координациясы Әрбір ұйым үшін БЕМ екі деңгейлі кестесі 1. Қатысушыларды топтарға бөліңдер, яғни қандайда бірі сол ұйымды немесе топ ұйымы өкілдері (мысалы, НПО), бір топта болған. 2. Әрбір топқа өзі жұмыс істейтін ұйымның немесе топ ұйымын толтыру үшін кесте толтыруға ұсыныс беріледі (мысалы, жұмыспен қамту ассоциациясы жергілікті деңгейде өз өкілеттіліктері болмауы керек, сондықтан осы ұйым үшін кестенің осы жолы толтырылмайды). 3. Қатысушыларға кестенің әрбір жолымен таныстырып, қандай құрылымына толтыру енгізун қалайтындығын сұрау керек, сосын түсіндіріңіз, яғни қосымша бөлімтоптарда тапсырмаларды талқылау кезінде қосылады. 4. Облыстағы БЕМ қатысты алдыңғы қатарлы мемлекеттік мекемені алдын ала анықтап алу керек, егер ол анықталған болса – тіпті жақсы. 5. Топтарға тапсырма беріңіз: бөлім/құрылым бойынша кесте толтыру, яғни аймақтарда БЕМ ұйымдастыру және жүргізуге қатысты сіздің ұйым орындап жатқан шараларға байланысты. 6. Топтар 20 минутта құрылымды анықтаулары керек. 7. Ал Сіз талқылауға дейін 10 минутта кестені қарап шығуыңыз керек. Ұйымдар үшін мысалдық кесте <u>Ұйым:</u> Бақылау және әлеуметтік қорғау туралы Территориялық департамен Комитеті <table><tr><th>Деңгейі/ құрылымы</th><th>БЕМС әкімшілігі</th><th>БЕМ туралы басқарма мәліметтері</th><th>БЕ туралы саясат құру</th><th>БЕМ тікелей қарым қатынас</th></tr><tr><td>Облыстық (облыс/қала облыстық тұрғыдағы)</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>Жергілікті (аудан, елді мекен)</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr></table> Кейбір құрылымдар, яғни қосымша бағана түрінде енгізіледі: мәлімет жинау,күш жігер жасау, құқық қабылдау, оқыту,біліктілікті арттыру курсы және тренинг,балалар бағдарламасы үшін қосымша оқыту,жанұяларға қолдау көрсету, дәрігерлік және	Деңгейі/ құрылымы	БЕМС әкімшілігі	БЕМ туралы басқарма мәліметтері	БЕ туралы саясат құру	БЕМ тікелей қарым қатынас	Облыстық (облыс/қала облыстық тұрғыдағы)					Жергілікті (аудан, елді мекен)				
Деңгейі/ құрылымы	БЕМС әкімшілігі	БЕМ туралы басқарма мәліметтері	БЕ туралы саясат құру	БЕМ тікелей қарым қатынас												
Облыстық (облыс/қала облыстық тұрғыдағы)																
Жергілікті (аудан, елді мекен)																

кеңестік көмек, емдеу, қауымдасу.

Мәлімет жинау: БЕМ аймақтық координациялық желісі

1. Желі үшін матрица салу керек, ондағы колонкаларда топтық кестелердің құрылымдары түгел көрсетіледі.
2. Топтарға келесі нұсқаны беріңіз: Өз ұйымыңыз үшін А және Б түсті карточкаларға сәйкес облыстық және жергілікті деңгейде қайта жазыңыз. Сосын нақты қызметке мысал келтіріңіз, яғни сіз осы құрылым аясында істейсіз немесе істей аласыз, және оны да карточкаға жазыңыз.

Деңгейі/құрылымы	БЕМС әкімшілігі	БЕМ туралы басқарма мәліметтері	БЕ туралы саясат құру
Бақылау және әлеуметтік қорғау туралы Территориялық департамен Комитеті			
Жұмыспен қамту мекемелері			
НПО			
Кәсіподақ бөлімшелері			

Сараптама: Облыстық деңгейдегі Координациялық желі

1. Көзелерді толтырыңыз, яғни барлық құрылымдар ұйымдар арасында таралуы керек, осы деңгей үшін А түсін пайдаланыңыз.
2. Егер бір құрылымды екі ұйым арасында бөліске түссе, талқылаңыз, бұл құрылым таралуы олардың арасында қалай координацияланады.

Сараптама: Жергілікті деңгейдегі Координациялық желі

Осы үрдісті ұстап тұрыңыз, яғни облыстық деңгеймен жұмыс секілді. Сол матрицаны пайдаланыңыз. Карточкаларды Б түсімен белгілеңіз.

Аймақтағы БЕМ институциялық аясындағы графикалық көрінісі

1. Қатысушыларды жұмысқа байланысты топтарға талапқа сәйкес бөлу керек.
2. Әрбір топтар талапқа сай парақтарға БЕМ институциялық аясындағы графикалық көрінісі салып берулері қаралды, «БЕМ қорытындысы туралы» презентациясы ұсынған БЕМ ұлттық желісін басшылыққа алып.
3. БЕМ институциялық аясындағы пікір таласты жүйелеу.

КЕРЕК ЖАРАҚТАР МЕН МАТЕРИАЛДАР:

Қағаздың үлкен парағы (flip-charts), А және Б түсті карточкалар

ЖАТТЫҒУ ҮШІН ЕСКЕРТУЛЕР:

Аймақтық деңгейдегі БЕМ тартылған ұйымдар арасында, болуы мүмкін:

- Бақылау және әлеуметтік қорғау туралы территориялық департамен Комитеті;
- БЕМ балалар құқығын қорғау туралы территориялық департамент Комитеті;
- Жергілікті атқарушы мекеме (соның ішінде, білім беру саласы, әлеуметтік бағдарлама);
- Кәмілеттік жасқа толмағандар және олардың құқығын қорғау ісі жөніндегі ведомства аралық комиссия;
- Пракуратура және ішкі істер мекемелері;
- Жұмыспен қамту және кәсіподақтар ұйымының облыстық және жергілікті

	өкілеттіліктері; – НПО, балалар құқығын қорғау мәселесімен айналысатын; – Басқа да қызығушылық танытып отырғандар.
--	--

Топтардың жұмыстары және презентация жұмысы:

«Әртүрлі салада жұмыс істейтін балаларды табу үшін мониторинг тексеріс жүргізу»

Сессияның міндеті: Аталмыш сессияның соңында қатысушылар

- балалар еңбегіне тартылған әртүрлі секторларға мониторинг тексеріс жүргізу үшін ұйымдастыру желісін анықтау
- мониторингтік топтың құрамын анықтау
- мониторинг жүргізудің біліктілігін алу және есеп түрімен жұмыс жүргізуді үйрену
- есептердің пішіндерімен жұмыстың жазуды үйренеді.

Сессия нәтижесі: Мониторинг тексеріс жүргізу үшін екі сектордың ұйымдастыру желісі (ауыл шаруашылық және қалалық немқұрайлы сектор).

УАҚЫТ	ҮРДІС ЖӘНЕ ҚАДАМДАР
60 минут	Кіші топтармен жұмыс: Мониторинг тексеріс жүргізу үшін ұйымдастыру желісі 1. Қатысушыларды әртүрлі топқа бөлю. 2. Ұсыныс жасаңыз: бірінші топ - ауыл шаруашылығы плантациясында жұмыс істейтін балаларды табу үшін мониторинг тексеріс жүргізу желісінің графикасын ұсыну; екінші топ-қалалық немқұрайлы секторда мониторингтік тексеріс жүру желісін ұсыну (Көше саудасы, қоғамдық тамақтану орындары, көлік жуу және т.с.с.). 3. Сессия ұсынған «БЕМ ұйымдастыру және жүргізудің негізгі сатысы мен қадамы» балалар жұмысының мониторинг желісі топтарына назар аудару. 4. Қазақстанда балалар еңбегін ұйымдастыру және жүргізу мониторингін туралы Басшылық және презентация жұмыстарын өз есептерінде пайдаланып талқылау туралы топтарға сұраныс. 5. Бұдан басқа, әрбір топтан мониторингтік топтың мысалдық тізімін айқындауды талап ету. 6. Тапсырманы орындау үшін топтардың 30 минут уақыты бар. 7. Ал Сіздің 10 минутыңыз бар, яғни топтардың жұмысын талқылауға дейін қарап шығу үшін. 8. Мониторинг тексерулерін өткізудің сұлбаларына арналған жұмыс нәтижелерінің презентациясы және пікірталасты.
	ТАРАТУ ЖӘНЕ АНЫҚТАМАЛЫҚ МАТЕРИАЛДАР: Қағаздың үлкен парағы (flip-charts)

Аймақта БЕМ ұйымдастыру және жүргізу туралы қызметті ортақ жоспарлау

Сессия мақсаты: Аталмыш сессияның соңында қатысушылардың келесі кездесуінің күн тәртібі белгіленеді, қызмет жоспарының қосымшасы, аймақта БЕМ жүргізу керектігі, әрбір тапсырмаға жауапты адамдарды көрсету.

Сессия нәтижесі: БЕМ қызметі жобасының тізбесі.

УАҚЫТ	ҮРДІС ЖӘНЕ ҚАДАМДАР																																							
60 минут	Келесі қадамдар: қызметті жоспарлау																																							
	1. «Аймақтық деңгейдегі БЕМ Координациясы» сессиясында жасалған, БЕМ аймақтық координациясы желісіне сүйене отырып, келесі қызметтер туралы сессияның жобасын жасау.																																							
	2. Қатысушыларға әртүрлі түстегі екі карточка тарату.																																							
	3. Әрбір қатысушыға А түсті карточкасына қызметтің алғашқысын жазуды ұсыныңыз, яғни аймақта БЕМС жүргізу аясындағы жоспар туралы, сосын осы қызмет қай күні болатыны туралы күні белгіленеді.																																							
	4. Ал Б түсті карточкаға әрбір қатысушыға БЕМС қолдау көрсету туралы Аймақтық келісім/меморандум бекітудің керектігі туралы жазуларын ұсыныңыз, егер иә болса онда ол туралы не істеуге болады.																																							
	5. Әрбір қатысушы өз карточкаларын оқиды.																																							
	6. Осы карточкаларға сүйене отырып қызметтің қысқаша жобасының перечень жасау керек, яғни ол қабылдануы тиіс.																																							
	7. Аймақтық келісім/меморандумде мақұлданғаға сүйене отырып, аталмыш бағытқа координациялық жұмыс жүргізу үшін жауапты адамды таңдау.																																							
	Қызмет жобасы туралы мысалдық тізбесі																																							
	<table><tr><th>Қарастыру үшін ең маңыздысы</th><th>Иә/жоқ</th><th>Міндетті қызмет</th><th>Жұмысқа тартылған жақ</th><th>Қызмет орындалатын күн</th></tr><tr><td>Аймақта БЕМ туралы басқарма комитетінің құрылу үрдісі аяқталды ма?</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>БЕМ туралы аймақтық деңгейдегі міндеті алынды ма?</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>Аймақта балалар еңбегін түп тамырымен жою мойындалды ма?</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>БЕМ үрдісіне тартылған ведомство немесе серіктес анықталды ма, және екі жақтың күш жігер мүмкіндігі анықталды ма?</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>Аймақта БЕМ ұйымдастыру аясы құрылды ма?</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>Аймақта БЕ қатысты координациялық механизм іске асты ма?</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>Серіктес ретінде жұмысшылар және жұмыс берушілер ұйымы тартылды ма, егер жоқ - онда ол керек пе?</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr></table>	Қарастыру үшін ең маңыздысы	Иә/жоқ	Міндетті қызмет	Жұмысқа тартылған жақ	Қызмет орындалатын күн	Аймақта БЕМ туралы басқарма комитетінің құрылу үрдісі аяқталды ма?					БЕМ туралы аймақтық деңгейдегі міндеті алынды ма?					Аймақта балалар еңбегін түп тамырымен жою мойындалды ма?					БЕМ үрдісіне тартылған ведомство немесе серіктес анықталды ма, және екі жақтың күш жігер мүмкіндігі анықталды ма?					Аймақта БЕМ ұйымдастыру аясы құрылды ма?					Аймақта БЕ қатысты координациялық механизм іске асты ма?					Серіктес ретінде жұмысшылар және жұмыс берушілер ұйымы тартылды ма, егер жоқ - онда ол керек пе?			
Қарастыру үшін ең маңыздысы	Иә/жоқ	Міндетті қызмет	Жұмысқа тартылған жақ	Қызмет орындалатын күн																																				
Аймақта БЕМ туралы басқарма комитетінің құрылу үрдісі аяқталды ма?																																								
БЕМ туралы аймақтық деңгейдегі міндеті алынды ма?																																								
Аймақта балалар еңбегін түп тамырымен жою мойындалды ма?																																								
БЕМ үрдісіне тартылған ведомство немесе серіктес анықталды ма, және екі жақтың күш жігер мүмкіндігі анықталды ма?																																								
Аймақта БЕМ ұйымдастыру аясы құрылды ма?																																								
Аймақта БЕ қатысты координациялық механизм іске асты ма?																																								
Серіктес ретінде жұмысшылар және жұмыс берушілер ұйымы тартылды ма, егер жоқ - онда ол керек пе?																																								

	БЕ қатысты мәселеге халық танысты ма?				
	БЕМ туралы координациялық топ құрылды ма, егер жоқ - ол үшін керек пе?				
	БЕМ механизмі және ақпарат жинау анықталды ма, яғни осы кезде пайдаланып, күшті және әлсіз жақтары ?				
	БЕМС қандай жолмен болып жатқан механизм мен барысына байланысы анықталды ма?				
	БЕМ көлемі мен мақсаты қойылды ма?				
	БЕМ дамыту үрдісінің алғышарттары анықталды ма (заңнамалық шолу, болып жатқан жағдай, күш жігер жасау)?				
	БЕ қатысты жағдай туралы ақпарат қол жетімді ма? Егер жоқ болса, ондай ақпарат жинауға жауапты анықталды ма?				
	БЕМ үрдісіне қолдау туралы қол жетімді өнім анықталды ма? Егер жоқ болса, алуға бола ма? Қандай қол жетімді өнім?				
	Басқа...				
КЕРЕК ЖАРАҚТАР МЕН МАТЕРИАЛДАР: Карточкалар.					
ЖАТТЫҒУ ҮШІН ЕСКЕРТУЛЕР: Ештеңеге қарамай-ақ, қызмет жобасының мысалдық тізбесі жасалды, жетекші қатысушыларға өз тізбедерін жасауға көмектесу керектігі маңызды, аймақтық деңгейде БЕМ үрдісін одан әрі дамыту үшін қабылдау керек.					

Қосымша II

Мысалық сұрақтар саны, жүргізілген балалар еңбегі мониторингісінің нәтижесі бойынша міндетті түрде алынатын жауаптар

«__» _____ 201__

№. ____

Мониторингті мәліметтендіретін мекемелер: _____

Бөлім 1. Кәмілеттік жасқа толмаған жұмысшылар туралы негізгі ақпарат		
1	Тегі және аты	
2	Туылған жылы	
3	Жынысы	әйел/еркек
4	Ата-анасының тегі және аты (қамқоршысы)	
	а) әкесі	
	б) анасы	
	в) қамқоршысы (қамқорлыққа алушы)	
	г) басқа туыстары	
5	Азаматтығы	
6	Тұрақты тұрғылықты мекен жәйі немесе уақытша тіркеу орны	
7	Негізгі тұрақты жері	
8	Жұмыс тәжірибесі (қай салада)	
9	Дәрігерлік анықтама (күні, тексеріліс түрі)	
10	Бала бірге тұрады:	отбасында / отбасынан тыс
11	Білімі	білім мекемесі: сыныбы:

Бөлім 2. Жұмыстың сипаты мен шарты, орны, ұзақтығы		
12	Күні, жұмыс істеуші бала қашан белгілі болды	
13	Жұмыс орны	
14	Жұмыс шарты:	
	а) топтық жұмыс	иә / жоқ
	б) жұмыс уақытының ұзақтығы	күніне қанша сағат:
	в) жұмыс ауысымының саны	

Бөлім 2. Жұмыстың сипаты мен шарты, орны, ұзақтығы		
	г) түнгі ауысым	иә / жоқ егер иә, онда түнгі уақытта қанша сағат жұмыс істеді (-а):
	д) үзілістік демалуға берілген уақыт саны	
15	Балалар орындаған жұмыстың сипатын анықтау	

Бөлім 3. Атқарылған жұмыстың заңнамалық талапқа сәйкестігі			
		Иә	Жоқ
16	Жас мөлшері өте төмендерді жұмысқа қабылдаудың сәйкестігі		
17	Жұмыс уақыты ұзақтығының сәйкестігі		
18	Денсаулыққа зиян және қауіпті жұмыс <i>Он сегіз жасқа толмаған балаларды тыйым салынған еңбек түріне тарту, Тізім негізінде алынған ҚР ЕЖӘҚМ 31шілде 2007 жылғы №185 бұйрығымен бекітілген</i>		
19	Өте жаман түрдегі балалар еңбегі <i>№ 182 ХЕҰ 3 Конвенциясының а, б, с, тармақшалары шешімімен бекітілген</i>		
	а) құлдық		
	б) ұзақ тәуелділік		
	в) жұмыстың мәжбүрлік сипаты		
	г) кәмілеттік жасқа томағандарға зорлық көрсету		
	д) әскери шиеленістерге мәжбүрлеу		
	е) жыныстық мәжбүрлеу		
	ё) жыныстық қатынас өніміне пайдалану		
	ж) жыныстық қатынас көріністері		
	з) наркотик өндіру немесе оны тарату		
	и) бейбастылық		
	к) құмар ойын		
	л) басқалай, көрсету		

Бөлім 4. Балалар үшін қауіп-қатер және теріс зардаптар			
		Иә	Жоқ
20	Қауіп-қатер белгісі		
	а) өміріне немесе денсаулығына		
	б) балаға зорлық зомбылық көрсету		
	в) білім алуы		
	г) дене бітімінің дамуы		
	д) тұлғалық даму		

Бөлім 4. Балалар үшін қауіп-қатер және теріс зардаптар			
	<i>е) сана сезімінің дамуы</i>		
	<i>ё) қоғамға әлеуметтік бейімделу</i>		
21	Көрсетілген қауіп-қатерді жазу		
22	Зиянды зардаптардың белгісі	Иә	Жоқ
	<i>а) денесінің зақымдануы</i>		
	<i>б) психологиялық зардап</i>		
	<i>в) мінез құлқының зардабы</i>		
	<i>г) химиялық улануы</i>		
	<i>д) ұлы жәндіктердің шағып алуы</i>		
	<i>е) қауіпті көлік немесе құралмен жұмыс істеу нәтижесінде жарақат алу</i>		
	<i>ё) басқалай, көрсету</i>		
23	Жағымсыздық танытқан зардаптарды жазып көрсету		

**Мысалық сұрақтар саны, жүргізілген балалар еңбегі мониторингісінің нәтижесі
бойынша келесі қабылданған шараларды жүргізу**

« ____ » _____ 201__

№. ____

Бағыт бағдар беретін мекемелер: _____

Бөлім 1. Атқарылған жұмыстың заңнамалық талапқа сәйкестігі		
1	Тегі және аты	
2	Туылған жылы	
3	Жынысы	<i>әйел/еркек</i>
4	Ата-анасының тегі және аты (қамқоршысы)	
	<i>а) әкесі</i>	
	<i>б) анасы</i>	
	<i>в) қамқоршысы (қамқорлыққа алушы)</i>	
	<i>г) басқа туыстары</i>	
5	Азаматтығы	
6	Тұрақты тұрғылықты мекен жәйі немесе уақытша тіркеу орны	
7	Негізгі тұрақты жері	
8	Бала бірге тұрады	<i>отбасында / отбасынан тыс</i>
9	Білімі	<i>білім мекемесі: сыныбы:</i>

Бөлім 2. Бағыт бағдар беру туралы мәлңмет және қолданылған шаралар			
		Қандай шаралар қабылданды	Қандай ұйымда, бағыт бағдар беуру қызметі жасалды
10	Еңбек қызыметінен босатылу		
11	Мектепке барумен қамтамасыз ету		
	<i>а) бұрынғы мектебі</i>		
	<i>б) жаңа мектеп</i>		
12	Әлеуметтік көмек алу		
	<i>а) жәрдем ақы беру</i>		
	<i>б) тегін тамақ, киім кешек, оқулықтар</i>		

Бөлім 2. Бағыт бағдар беру туралы мәлңмет және қолданылған шаралар			
		Қандай шаралар қабылданды	Қандай ұйымда, бағыт бағдар беуру қызметі жасалды
	<i>т.б. алу</i>		
13	Дәрігерлік көмек алушылық		
14	Жүйке ауыру тарапынан көмек алу		
	<i>а) беймделу сеансы</i>		
	<i>б) қайта оралу курсы</i>		
15	Жұмыс бастылық орындарды ұсыну		
16	Басқалай, көрсету		

РИЗАШЫЛЫҚТАР

Аталған басшылықты даярлауға көмек көрсеткені үшін автор

Байсақова Зульфияға («Кризистік орталықтар одағы» ЗТБ)

Ватлина Эльвираға («Қазақстанның бала қоры» ҚҰ)

Жакупова Айнұрға (Алматы қ. Балалар құқығын қорғау бойынша департаменті)

Жандаева Данаға (тәуелсіз кеңесші)

Закутняя Вераға («Сана сезім» ҚҰ)

Ищанова Зинаға (Алматы қ. Балалар құқығын қорғау бойынша департаменті)

Кремнева Олесяға («Азия-Америкалық серіктестік» ҚҚ)

Қадыров Наджатқа (ҚР Жұмыс берушілер конфедерациясы)

Қарақұлова Құралайға (құқықтық мәселелер бойынша сарапшы)

О`Браен Динаға (ЖТБЕЮМ-ХЕҰ)

Пересунько Альфияға (ҚР кәсіподақтар федерациясы)

Сарбасов Ақмадиге (ҚР Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігі)

Сәбитова Салтанатқа («Азия-Америкалық серіктестік» ҚҚ)

Сманова Айгүлге (аудармашы)

Стефанеску Виорикаға (ХЕҰ)

Тоңқобаева Әлияға («Азия-Америкалық серіктестік» ҚҚ)

Төлегенова Бинараға (ҚР Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігі)

Шормановқа Серікхан (ҚР Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігі)

алғысын білдіреді.